

Selçuk Üniversitesi

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ

DERGİSİ

2001 / Bahar

XI. Sayı

Hakemli Dergi

Konya 2001

FAKÜLTE YAYIN KURULU

Editör

Prof. Dr. Mehmet Aydın

Sekreteryaya

Yrd. Doç. Dr. Hidayet Işık

Yayına Hazırlayanlar

Muhammet Tasa

Muhiddin Okumuşlar

ISSN 1300 – 5057

Bu dergi, Yüksek Öğretim Kurumu'nun hakemli dergi tarifine uygun olarak yayınlanmaktadır.

Dergide yayınlanan yazıların sorumlulukları yazarlarına aittir.

ofset hazırlık, baskı, cilt

Sebat Ofset Matbaacılık

0.332 342 01 53 – 54 / KONYA

sebat@sebat.com www.sebat.com

YAHUDİLİKTE DİNÎ SEMBOL VE KAVRAMLAR

Yrd. Doç. Dr. Galip ATASAĞUN*

ABSTRACT

RELIGIOUS SYMBOL AND CONCEPTS IN JEWISH

In this article, it has been given a few definition of symbol and symbolism and also religious symbol and symbolism.

This article also deals with Covenant, Circumcision, Ark of Covenant, Menorah, Magen David, Weeping Wall, The Ten Commandment, Tabernacle, Temple of Jerusalem, Synagogue, Roş ha Şanah, Day of Atonement (Yom Kippur), Feast of Tabernacles (Sukkoth), Passover (Pesah), Pentecost (Shauot), Hanukkah, Purim (Ester), Sabbath, Mezuzah, Shofar, Tallith, Kipa and Tefillin all which are considered among the important religious symbol and concepts in Jewish.

Sembol, kendisinden başka bir realiteye dikkat çeken, birşeyin yerine geçen veya onu tasvir eden bir nesne, bir fiil veya insanlar tarafından yapılmış herhangi bir işarettir¹.

Sembol, insan düşüncesinde görünemeyen bazı şeyleri, onunla ilişkisi nisbetinde görülebilir bir şekilde tasvir eden şeylerdir².

Sembol, duyu organlarıyla idraki imkânsız herhangi birşeyi, tabii bir münasebet yoluyla hatıra getiren veya belirten her türlü müşahhas şey yahut

---

* Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

¹ Benjamin Franklin Kimpel, *The Symbols of Religious Faith*, New York, 1954, s. 132; John R. Hinnells, *The Penguin Dictionary of Religions*, İngiltere, 1984, s. 316, "Symbol" maddesi; Edwyn Bevan, *Symbolism and Belief*, London-Glasgow, 1962, s. 244.

² William Benton, "Symbol", *Encyclopedia Britannica* (I-XXIII), Cihago-London, 1965, XXI/701.

işaret demektir³. Sembolleştirme ise; birşeyi sembolü aracılığıyla anlatma ve göstermedir, yahut da bir takım eylem ya da duyguya sembolik fonksiyon verilmesidir⁴. Meselâ, "bayrak" vatanın; "terazi" adaletin sembolüdür. Buna göre sembol, bir kültür ortamında belli bir duygu, eylem veya tutumu gösteren bir unsur, bir deyim, bir sistem, bir nesne veya bir ferttir. Sembol, bilinen bir şekil ile, onun sembolleştirdiği nesne arasında tabîi ve itibârî olmayan benzetmeye dayanan bir tekabül fikrini gerekli kılar. Bir başka deyişle sembol, bir nesneye veya ruhî bir unsura eklenen hissedilir bir tasavvurdur⁵.

Dini Sembol gelince; dini semboller, dinî aksiyonlar hatta dinî duygularla ilgilidir⁶. İnsanlar dinî sembollerini, dinî gelenekten ve zengin fantazi hayatlarından çıkan ibâdet maksadıyla kullanırlar⁷. Dinde sembol, dokunulabilir, insanî ve günlük şeylerin ötesine işaret eder⁸.

Dinî semboller, çok daha kompleks gerçekleri, dolaylı yollardan anlatarak kesin olarak tanımlanmasına rehberlik eder. Yine dinî semboller, bizim bazı olayları bir kalıp içerisine sokmamızı ve onu gördüğümüzde o olayı hatırlamamızı sağlar⁹.

Tarihe baktığımızda dinî anlatımda her zaman sembollerin yaygın olarak kullanıldığını görürüz. Sembolizm insanlığın dinî hayatında önemli bir rol oynamaktadır; dünya semboller sayesinde saydam hale gelmekte, aşkınlığı gösterilebilir olmaktadır.

İnsanın dikkatini, hayatının en yüksek belirleyicisi olarak saygı duyduğu realiteye yönelten bir sembol dinî yönden önemlidir. Bu yüzden bir dinî sembolün fonksiyonu onun dinî anlamındadır; O, insanın en büyük bağımlılığını onayladığı realiteye, insanın hürmetkâr dikkatini yöneltmektedir. Bundan dolayı dinî yönden önemli bir sembolü neyin oluşturduğuna dair fiziksel ölçüler yoktur. Herhangi bir objenin dinî önemi; varoluş düzeninde en üstün olarak itibar ettiği realiteye gösterdiği fonksiyondur¹⁰. Yani aşkın olan varlığa karşı, insanda bir saygı ve sevgi uyandıran, itaati hatırlatan herhangi bir

³ Rıza Kardaş, "Sembol", Türk Ansiklopedisi (I-XXXIII), Millî Eğitim Basımevi, Ankara, 1980, XXVIII/417; Yeni Türk Ansiklopedisi (I-XII), Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1985, IX/3495, "Sembol" maddesi.

⁴ Yeni Türk Ansiklopedisi (-XII), IX/3495, "Sembolizm" maddesi.

⁵ Rıza Kardaş, "Sembol", Türk Ansiklopedisi (I-XXXIII), XXVIII/417.

⁶ Evelyn Underhill, *Worship*, 1937, s. 22.

⁷ Evelyn Underhill, a.g.e., s. 39.

⁸ John R. Hinnells, a.g.e., s. 316, "Symbol" maddesi.

⁹ Henry Nelson Wieman, "Symbol and Symbolism", *An Encyclopedia of Religion*, Editör: Vergilius Ferm, New Jersey, 1959, s. 753-754.

¹⁰ Benjamin Franklin Kimpel, a.g.e., s. 132.

şey dinî sembol olarak kabul edilir. Din açısından bakıldığında bir sembolün dinî olup olmadığını belirlemenin, bizatihi sembollerin araştırılmasıyla elde edilmesi pek mümkün görünmemektedir. Öyle anlaşılıyor ki, bir sembolün dinî olup olmadığı, sembolün fonksiyonu ve kullanımına bağlıdır. Bir sembol, içinde nihaî ilgiyi barındırıyorsa bu sembole dinî sembol denebileceğini söyleyenler olduğu gibi; dinî sembolü, kişinin kutsalla karşılaşmasındaki huşû duygusunu ifade etme biçimi olarak görenler de vardır¹¹.

Büyük sembol gruplarına Eski Mısır ve Mezopotamya'da çok daha sık rastlanır. Yunan-Roma dünyasında olduğu kadar ilkel ve arkaik dinlerde de sembole oldukça geniş yer verildiğini görmekteyiz. Aslında sembol mistik bir dünya görüşünü yansıtır. Bundan dolayıdır ki, sembol; görülen bir suret ya da eşyada, görülmeyen bir hakikate işaret eder. Böylece, ruhun derinliğine ve onun şuur altındaki sahalarına kadar tesirler bırakıp, birçok fikir ve duyguları uyandıracak etkilerde bulunur. Sembol, kutsal bir hakikati ifade ettiğinden, kutsal olanın iki tarafını yani heybet ve korku uyandıran celâli ile, hayranlık ve zevk bahşeden cemâlini de ihtiva eder¹². Kısacası biz sembollerde ve sembolleştirmede mecazî bir takım anlamların kastedilmekte olduğunu anlıyoruz.

Yahudilikteki dinî sembol ve kavramlardan bazıları ise şunlardır:

1. AHİT:

Ahd, masdar olarak "birşeyin yerine getirilmesini emretmek, tâlimat vermek, söz vermek" mânâlarına geldiği gibi, isim olarak, "Emir, tâlimat, taahhüt, antlaşma, yükümlülük, itimat veren söz" anlamlarına da gelir. Ahitde hem yemin, hem de kesin söz verme anlamı vardır. Yemin, ahdin dinî ve kutsî yönünü, söz verme de ahlâkî yönünü teşkil eder. İttifak hükümlerini yani Tanrı ile İsrailoğulları arasında yapılan ahdin hükümlerini ihtiva ettiği için Yahudi Kutsal Kitabına "Ahd-i Atik" denilmiştir¹³.

Ahd-i Atik'in İbranicesinde "berit" Yunanca tercümesinde "diatheke" olarak kullanılan ahid; "ittifak, anlaşma ve sözleşme" anlamlarına gelmektedir ve Ahd-i Atik de; Tanrı ile İsrailoğulları arasındaki anlaşmayı ifade etmektedir.

Hız. İbrahim ve soyundan gelenlerle yapılan ahid, Ahd-i Atik'te şöyle geçmektedir:

¹¹ Van A. Harvey, A Handbook of Theological Terms, New York, 1964, s. 217, "Symbol" maddesi; Turan Koç, Din Dili, Rey Yayıncılık, Kayseri, 1995, s. 91.

¹² Annemarie Schimmel, "Dinde Sembolün Fonksiyonu Nedir?", A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Ankara, 1954, Cilt: III, Sayı: 3-4, s. 70.

¹³ Abdurrahman Küçük, "Ahid", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (I-), Güzel Sanatlar Matbaası, İstanbul, 1988-, I/532-533.

"Ve Abram doksandokuz yaşında iken Rab Abrama göründü; ve ona dedi: Ben kâdir Allah'ım; benim önümde yürü ve kâmil ol. Ve ahdimi seninle benim aramda edeceğim ve seni ziyadesiyle çoğaltacağım, ve Abram yüz üstü düştü; ve Allah O'nunla söyleşip dedi: Ben ise, işte, ahdim senindir ve birçok milletlerin babası olacaksın. Ve artık adın Abram (Yüce baba mânâsına) çağrılmayacak, fakat adın İbrahim (Cumhurun babası mânâsına) olacak; çünkü seni birçok milletlerin babası ettim. Ve seni ziyadesiyle semereli kılacağım, ve seni milletler yapacağım ve senden kırallar çıkacaklar. Ve sana, ve senden sonra zürriyetine, Allah olmak için seninle ve senden sonra zürriyetinle benim aramda ahdimi, nesillerince ebedî ahid olarak sabit kılacağım, ve senin gurbet diyarını, bütün Kenân diyarını, sana ve senden sonra zürriyetine ebedî mülk olarak vereceğim; ve onların Allah'ı olacağım"¹⁴. Bu zikredilenler, Tanrı ile Hz. İbrahim (a.s.) arasında yapılan ahdin Tanrı tarafından yerine getirilecek olan kısmıdır. Buna karşılık ise, Hz. İbrahim (a.s.) ve O'nun nesli tarafından yerine getirilecek hususlar ise şunlardır: Tanrı'ya tapmak, hakka ve ahlâka saygılı olmak.

Daha sonra, Tanrı ve İsrailoğulları arasında Hz. Musa (a.s.) vasıtasıyla yenilenen bu ahid ile, Tanrı Yahweh, İsrailoğullarını kendine millet olarak seçmiş, İsrailoğulları da Tanrı Yanweh'i kendilerine tanrı olarak seçmiştir. Böylece İsrail Milleti Tanrı ile aralarındaki mevcut ilişkilerde özel durumlara ve ayrıcalıklara sahip olacaktır¹⁵.

2. SÜNNET:

Sünnet veya erkeklik organının gulfesinin (sünnet derisinin) kesilmesi çok eski ve çok yaygın bir âdettir¹⁶. İlkel toplumlarda sünnet, erkeklik organının kutsallaştırılması ve verimlilik tanrısına bir kurban olarak telâkkî edilmiştir¹⁷.

Çok eski Yahudi âyinlerinden birisi olan sünnet âyini "Berit Milah", Yahudiliğe girmeyi ve yeni doğan her Yahudi çocuğunun ilâhi vaadin mirasçısı olmasını sağlar. Sünnet Tanrı ile Hz. İbrahim (a.s.) ve O'nun zürriyeti arasında

¹⁴ Tekvin, XVII/1-8.

¹⁵ Robert Hastings Nichols, "Covenant", An Encyclopedia of Religion, Editör: Vergilius Ferm, New Jersey, 1959, s. 206, John R. Hinnells, a.g.e., s. 99, "Covenant" maddesi; Mehmet Aydın, Din Fenomeni, Tekin Kitabevi, Konya, 1993, s. 125.

¹⁶ Ephraim Bennett-Louis Finkelstein, "Circumcision", An Encyclopedia of Religion, Editör: Vergilius Ferm, New Jersey, 1959, s. 175; John L. McKenzie, Dictionary of The Bible, New York, 1965, s. 136, "Circumcision" maddesi.

¹⁷ Ad de Vires, Dictionary of Symbols and Imagery, Amsterdam, 1981, 3. Baskı, s. 100, "Circumcision" maddesi.

yapılan ahdin sembolüdür¹⁸. Bu yüzden sünnet bazan "Tanrı'nın Mührü"¹⁹, bazan "Hz. İbrahim'in Mührü"²⁰, bazan da "Hz. İbrahim'in Ahdi"²¹ olarak isimlendirilmiştir. Sünnet, doğumdan sonra sekizinci günde yapılır. Hatta bu sekizinci gün sebt veya festival günü bile olsa sünnet âyini icrâ edilir; ancak sağlık sebeplerinden dolayı ertelenebilir²². Sünnet olacak çocuk kısa bir süre için sandalyeye oturtulur, bu çocuğu "Sandek" veya manevî baba adı verilen bir kişi kucağına alarak tutar. Sünnet ilk zamanlar çocuğun babası tarafından icrâ edilirken sonradan "Mohel" yani tecrübeli ve eğitimli bir sünnetçi veya bir doktor tarafından icra edilmiştir²³.

Yahudiler, sünnetin Hz. İbrahim (a.s.) ile ahid esnasında Tanrı tarafından emredilip, müesseseleştirildiğine inanırlar²⁴.

Tanrı Yahweh ile Hz. İbrahim (a.s.) arasındaki ahdin alâmeti olan sünnet, Ahd-i Atik'te şöyle geçmektedir:

"Ve Allah İbrahime dedi: Ve sen ise, sen ve senden sonra zürriyetin, nesillerince, ahdimi tutacaksınız. Sizinle ve senden sonra zürriyetinle benim aramda tutacağınız ahdim budur; aranızda her erkek sünnet olacaktır. Ve gulfe etinizde sünnet olacaksınız; ve sizinle benim aramdaki ahdin alâmeti olacaktır. Ve aranızda evde doğmuş, yahut senin zürriyetinden olmayıp her yabancidan para ile satın alınmış olan sekiz günlük her erkek çocuk nesillerince sünnet olunacaktır. Ve senin evinde doğmuş olan ve senin paranla satın alınmış olan mutlaka sünnet olunacaktır ve ahdim ebedî bir ahit olarak sizin etinizde olacaktır. Ve gulfe etinde sünnet olunmamış sünnetsiz erkek varsa, o can kavminden kesilecektir; o benim ahdimi bozmuştur"²⁵.

¹⁸ S.A. Nigosian, *World Religions*, London, 1975, s. 35; David Bridger, *The New Jewish Encyclopedia*, New York, 1976, s. 91; "Circumsion" maddesi; John R. Hinnells, a.g.e., s. 92, "Circumsion" maddesi; Ekrem Sarıkçıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, Isparta, 2000, 3. Baskı, s. 251.

¹⁹ Mary Pat Fisher-Robert Luyster, *Living Religions, An Encyclopedia of The World's Faith*, New York, 1990, s. 207.

²⁰ Ad de Vires, a.g.e., s. 100, "Circumsion" maddesi.

²¹ David Bridger, a.g.e., s. 92, "Circumsion" maddesi.

²² John R. Hinnells, a.g.e., s. 92, "Circumsion" maddesi, Ephraim Bennett-Louis Finkelstein, "Circumsion", *An Encyclopedia of Religion*, s. 175; Mary Pat Fisher-Robert Luyster, a.g.e., s. 207; Felicien Challaye, *Dinler Tarihi*, Tercüme: Samih Tiryakioğlu, Varlık Yayınları, İstanbul, trz, s. 140; E. Royston Pike, *Encyclopedia of Religion and Religions*, London, 1951, s. 102, "Circumsion" maddesi.

²³ John R. Hinnells, a.g.e., s. 92, "Circumsion" maddesi; John L. McKenzie, a.g.e., s. 136, "Circumsion" maddesi.

²⁴ E. Royston Pike, *Encyclopedia of Religion and Religions*, London, 1951, s. 102, "Circumsion" maddesi.

²⁵ Tekvin, XVII/9-14.

Yahudi tarihine baktığımızda iki defa toplu sünnet âyininin gerçekleştirildiğini görüyoruz. Bu toplu sünnet âyinlerinin ilki Hz. İbrahim (a.s.)'in zamanında olmuştur²⁶. İkincisi ise Yeşu zamanında Yeşu tarafından yapılmıştır²⁷.

Yahudilikte sünnet o kadar önemlidir ki, sünnetsiz olanlar Fış (Pasover) Bayramı'nı kutlayamazlar²⁸.

3. AHİT SADIĞI:

İbranicede sandık "Tebah" ve "Aron" kelimeleriyle ifade edilmektedir. Her iki kelimenin de mânâsı "kutu-sandık" veya "banka-sandık"tır²⁹. Ahit Sandığı şeklinde bir tamlama olarak İbranicede "Aron ha Berit"³⁰ veya "Aron ha Kodeş"³¹ olarak bilinir.

Sandık sözcüğü çeşitli ibarelerle değişik ve sayısız isimlerle kullanılmıştır. Meselâ; "Yahweh'in Sandığı", "Yehova'nın Sandığı"³²; "Dünyanın Rabbi Yehova'nın Sandığı"³³; "Rab Yehova'nın Sandığı"³⁴; "Allah'ın Sandığı"³⁵; "Allahımız Yahweh'in Sandığı"³⁶; "İsrail'in Allah'ının Sandığı"³⁷; "Kutsal Sandık"³⁸ En önemlisi sandığın dinî ve tarihi önemini îmâ eden terimlerdir. Meselâ; "Ahit (Şehadet) Sandığı"³⁹; "Ahid Sandığı"⁴⁰; "Yahweh'in Ahit Sandığı"⁴¹ "Allah'ın Ahit Sandığı"⁴²; "Bütün Dünyanın Rabbinin Ahit Sandığı"⁴³ gibi

²⁶ Tekvin, XVII/23-27.

²⁷ Yeşu, V/2-8.

²⁸ Çıkış, XII/48.

²⁹ Joshua R. Porter, "Ark", Harper's Bible Dictionary, Editör: Paul J. Achtemeier, San Francisco, 1985, s. 63.

³⁰ David Bridger, a.g.e., s. 26, "Ark" maddesi; AnaBritannica (I-XXII), Ana Yayıncılık, İstanbul, 1986-1990, I/201, "Ahit Sandığı" maddesi; John L. McKenzie, a.g.e., s. 54, "Ark" maddesi.

³¹ Abdurrahman Küçük, "Ahid Sandığı", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (I-), Güzel Sanatlar Matbaası, İstanbul, 1988-, I/535; AnaBritannica (I-XXII), XIV/111, "Kutsal Sandık" maddesi.

³² Yeşu, IV/11.

³³ Yeşu, III/13.

³⁴ I. Kırallar, II/26.

³⁵ I. Samuel, III/3 v.d.

³⁶ Yeşu, IV/5.

³⁷ I. Samuel, V/8 v.d. Filistinliler tarafından tahsis edilmiş bir kullanımdır.

³⁸ II. Tarihler, XXXV/3.

³⁹ Çıkış, XXV/22; XXVI/33-34; XXX/26; XL/5-21.

⁴⁰ Yeşu, III/6 vd.

⁴¹ Sayılar, X/33 v.d.; XIV/44; Tesniye, X/8; XXXI/26.

⁴² Hâkimler, XX/27 v.d.

⁴³ Yeşu, III/11 v.d.

Ahd-i Atik'e göre ahit sandığının ölçü ve özellikleri Tanrı tarafından Hz. Musa (a.s.)'ya bildirilmiş⁴⁴; ve Hz. Musa (a.s.)'nın emirleri doğrultusunda ilâhî vahye uygun olarak zanaatçı Betsalel tarafından yapılmıştır.

İsrailliler çöl hayatı boyunca, Ahit Sandığı'nı Yahweh'in taşınabilir mabedi ve ikâmetgâhı olan Otağ (Toplanma Çadırı)'ın en kutsal bölümüne koymuşlardır. Hz. Süleyman (a.s.) tarafından Kudüs Mabedi'nin yapılmasından sonra ise Mabet'in en kutsal bölümü olan Kudüs'ül-Akdes (Holy of Holies)'e konmuştur. Bu bölüme yılda bir defa Yom Kippur (Kefaret Günün) da sadece baş rahip (Kohen Gadol) girer ve İsrailin günahlarının affolunması için dua eder ve kurban sunar⁴⁵.

İsrailoğulları, Ahit Sandığı'nı çöldeki seyahatleri boyunca devamlı yanlarında bulundurmışlar ve yapmış oldukları savaşlarda ise ordunun önü sıra taşımışlardır⁴⁶. Ahit Sandığı'nın korunması ve taşınması görevi Kohat soyundan gelen Levililere verilmiştir⁴⁷. Efsanevî bir muhtevaya sahip olan sandık aynı zamanda büyülü güçlere de sahipti. Firavun'un kızı sandığa dokunduğu zaman cüzzam hastalığından iyi olmuştu ve sandığın bulunduğu yer bereketle dolup taşıyordu. Bunun yanı sıra sandığa Levililerden başkasının dokunması yasaklanmış ve dokunanın öleceği belirtilmiştir⁴⁸.

Ahit Sandığı, İsraililer arasında Tanrı'nın hazır bulunmasının bir sembolü idi. Sandık bir yerden bir yere taşınırken, Tanrı da onunla birlikte yürüyor ve çölde İsrailoğullarını bir bulutla takip ediyordu⁴⁹. Ahit Sandığı'nı savaşta taşımak, Tanrı Yahweh'in kiralığını ve liderliğini sembolize eder. Aynı zamanda sandık ilâhî irtibatın sağlandığı yer olarak da telakkî edilmiştir⁵⁰. Ahit Sandığı'na Tanrı'nın tahtı gözûyle de bakılmıştır⁵¹. Çünkü Tanrı iki melek arasında Hz. Musa (a.s.) ile burada söyleşiyor ve O'na emirlerini burada veriyordu⁵².

⁴⁴ Çıkış, XXV/10-22; XXXVII/1-9; Tesniye, X/1-5.

⁴⁵ David Bridger, a.g.e., s. 26, "Ark" maddesi; AnaBritannica (I-XXII), I/201, "Ahit Sandığı" maddesi; E. Royston Pike, a.g.e., s. 30 "Ark" maddesi; Joshua R. Porter, "Ark", Harper's Bible Dictionary, s. 63; Samuel S. Cohon, "Ark", An Encyclopedia of Religion, Editör: Vergilius Ferm, New Jersey, 1959, s. 38; The Jewish Encyclopedia (I-XII), New York-London, 1905, XI/615, "Symbol" maddesi.

⁴⁶ Sayılar, X/33-36.

⁴⁷ Sayılar, III/29-31; I. Tarihler, XV/1-2.

⁴⁸ II. Samuel, VI/6-12; I. Tarihler, XIII/9-14.

⁴⁹ Sayılar, X/33-36.

⁵⁰ John L. McKenzie, a.g.e., s. 54, "Ark of Covenant" maddesi.

⁵¹ Samuel S. Cohon, "Ark", An Encyclopedia of Religion, s. 38; Joshua R. Porter, "Ark", Harper's Bible Dictionary, s. 64.

⁵² Çıkış, XXV/22; XXX/6; Sayılar, VII/89; I. Samuel, IV/4.

Günümüzde Yahudiler, sinagogda Tevrat rulolarının konulduğu sandığa veya dolaba Ahit Sandığı demektirler ve bu sandık veya dolap, sinagogun en kutsal bölümü olarak kabul edilen yere konur. Sandık, doğu duvarına yerleştirilir ki, aynı zamanda Yahudilerin kiblesini de sembolize eder⁵³.

4. MENORAH - YEDİ KOLLU ŞAMDAN:

Ahd-i Atik'e göre şamdanın bütün özellikleri Tanrı tarafından Hz. Musa (a.s.)'ya bildirilmiş ve Hz. Musa (a.s.) da ilâhi vahye uygun olarak şamdanı zanaatçı Betsalel'e yaptırmıştır⁵⁴. Yedi kollu şamdanın ışığı Tanrı'nın varlığını sembolize eder⁵⁵. Şamdanın ışığı asla söndürülemez, tâ ki, Mabel'in tahribine kadar hiç söndürülmemiştir. Her sinagogda ne yedi koldan az ne de fazla olmamak üzere bir veya iki tane menorah mutlaka bulundurulur⁵⁶.

Yahudi inancına göre menorah, kainatın yedi günde yaratılışını sembolize eder ve merkez ışık (ortadaki kol) sebti (Cumartesi gününü) sembolize eder. Yedi kol, Tanrı'nın ışığı tarafından rehberlik edilen yeryüzünün yedi kıtası ve yedi kat gökyüzüdür⁵⁷. Bunların yanı sıra menorahın yedi gezegeni⁵⁸, ebedî ışığı ve haftanın yedi gününü⁵⁹, yahudiliğin aydınlık ve bastırılmayan ruhunu⁶⁰ sembolize ettiği de söylenmiştir.

Yedi kollu şamdan doğulu yahudiler arasında yaygındır. Onların dua kitaplarında, evlerde duvarların üstünde, muskalarda yedi ayet, menorah şeklinde yazılır, mezar taşlarında ve özellikle sinagoglardaki duvar boyalarında, vitray camlarda ve mozaiklerde sık sık kullanılmıştır. Eski mozaik taklitlerinde Ahit Sandığı'nın bir sağında bir de solunda olmak üzere birer menorah yerleştirilmiştir. Günümüzde ise menorah İsrail Devleti'nin resmi bir sembolü olarak kullanılmaktadır⁶¹.

⁵³ Samuel, S. Cohon, "Ark", An Encyclopedia of Religion, s. 38; AnaBritannica (I-XXII), XIV/111, "Kutsal Sandık" maddesi.

⁵⁴ Çıkış, XXV/31-40; XXXVII/17-24.

⁵⁵ E. Royston Pike, a.g.e., s. 250, "Menorah" maddesi; Julian Morgenstern, "Menorah", An Encyclopedia of Religion, Editör: Vergilius Ferm, New Jersey, 1959, s. 481.

⁵⁶ Julian Morgenstern, "Menorah", An Encyclopedia of Religions, s. 481; David Bridger, a.g.e., s. 315-317; "Menorah" maddesi.

⁵⁷ The Jewish Encyclopedia (I-XII), VIII/493-495, "Menorah" maddesi.

⁵⁸ The Jewish Encyclopedia (I-XII), XI/615, "Symbol" maddesi.

⁵⁹ Hikmet Tanyu, "Sinagog", Türk Ansiklopedisi (I-XXXIII), Millî Eğitim Basımevi, Ankara, 1980, XXIX/54.

⁶⁰ Julian Morgenstern, "Menorah", An Encyclopedia of Religion, s. 481.

⁶¹ Encyclopedia Judaica (I-XVII), Jerusalem, 1982, XI/1368-1370, "Menorah" maddesi; David Bridger, a.g.e., s. 315-317, "Menorah" maddesi; Ekrem Sarıkoğlu, a.g.e., s. 252.

5. DAVUD YILDIZI-DAVUD MÜHRÜ-DAVUD

KALKANI:

"Davut Yıldızı"⁶² veya "Davud Mührü"⁶³ veya "Davud Kalkanı"⁶⁴ gibi değişik isimlerle adlandırılan, altı köşeli veya altı uçlu bir yıldızdır ki, iki eşkenar üçgenin eşit noktalarından birbirini çapraz olarak kesmesiyle meydana gelmiştir. Fakat ne Ahd-i Atik'te ne de Talmud'da bu tabirlerin hiçbiri geçmemektedir.

Geçmişe eski çağlara kadar inen bu sembol, önceleri başka toplumlarda da beş köşeli yıldızla birlikte bir süs ve bir büyü işareti olarak kullanılmıştır⁶⁵. Fakat altı köşeli yıldız, beş köşeli yıldızdan çok daha önce ortaya çıkmıştır. Tarihî gerçekler altı köşeli yıldızın, beş köşeli yıldızdan en az 3000 yıl önce görüldüğünü belirtmektedir⁶⁶.

Altı köşeli yıldızın, bronz çağından çok daha önceleri bir süs ve bir büyü işareti olarak kullanıldığı görülmüştür. Bazı kültürlerde, Yukarı Mezopotamya ve Britanya'nın bazı bölgelerinde Demir Çağı Örnekleri bulunmuştur. Bazan da Yahudiler tarafından zaman zaman lamba ve mühür gibi yahudi elişi eşyaları üzerinde herhangi bir özel anlam ifade etmeksizin kullanıldığı görülmüştür. Buna dair en eski ve çarpıcı örnek M.Ö. VII. yüzyılda Sidon'da bulunan Joshua b. Asayahu'ya ait bir mühürdür. İkinci Mabed döneminde altı köşeli yıldız, Süleyman Mührü olarak bilinen beş köşeli yıldızla birlikte Yahudi ve yahudi olmayanlar tarafından sık sık kullanılmıştır. Altı köşeli yıldız, süs amacıyla ortaçağda özellikle X. ve XI. yüzyıllarda Müslüman ve Hıristiyan memleketlerinde de kullanılmıştır⁶⁷.

XIII. yüzyıldan sonra altı köşeli yıldız, Almanya ve İspanya'da İbrani Kitab-ı Mukaddes el yazmalarında görülmüştür. Altı köşeli yıldızın Yahudiler tarafından "Davud Yıldızı" ismiyle kullanıldığına dair en eski kaynak

⁶² Carl G. Liungman, Dictionary of Symbols, Oxford, 1991, s. 300, "Magen David" maddesi; John R. Hinnells, a.g.e., s. 195, "Magen David" maddesi; Joseph Gutmann, "Magen David", The Encyclopedia of Religion (I-XVI), Editör: Mircea Eliade, New York, 1987, IX/78; Ekrem Sarıkcıoğlu, a.g.e., s. 252.

⁶³ The Jewish Encyclopedia (I-XII), VIII/251, "Magen David" maddesi; David Bridger, a.g.e., s. 299, "Magen David" maddesi.

⁶⁴ Encyclopedia Judaica (I-XVII), XI/687, "Magen David" maddesi; AnaBritannica (I-XXII), XV/151, "Magen David" maddesi; Joseph Gutmann, "Magen David", The Encyclopedia of Religion (I-XVI), IX/78.

⁶⁵ Encyclopedica Judaica (I-XVII), XI/687, "Magen David" maddesi; AnaBritannica (I-XXII), XV/151, "Magen David" maddesi.

⁶⁶ Carl G. Liungman, a.g.e., s. 300, "Magen David" maddesi.

⁶⁷ Encyclopedia Judaica (I-XVII), XI/687-688, "Magen David" maddesi.

Nahmanides'in erkek torunu tarafından XIV. yüzyılın ilk yarısında yazılmış olan "Sefer ha Gevul" adlı kabbalistik bir eserdir⁶⁸.

XIII. ve XVII. yüzyıllar arasında "Davud Kalkanı" ve "Süleyman Mührü" terimleri, aralarında ayırım yapmaksızın kullanılmıştır. 1354'de IV. Charles (M.S. 1316-1378), Prag'daki Yahudi Cemaatine, daha sonraki dökümanlarda "Kıral Davud'un Bayrağı" olarak isimlendirilecek olan altı köşeli yıldız ile "Süleyman Mührü" denilen beş köşeli yıldız işlemeli kırmızı bir flama kullanmalarına izin vermiştir⁶⁹.

Altı köşeli yıldız, kabbalistlerin kullanımı sonucu Mesihî Ümid'in ve Hz. Davud (a.s.)'un Oğlunun Kalkanının bir sembolü hâline geldi. Bu işaretin Mesihî Ümid yorumu XVII. yüzyılda sahte mesih Sabatay Sevi (M.S. 1626-1676)'nin taraftarları arasında revaç buldu. Bunun sonucu Davud Kalkanı MBD (Messiah b. David)'in mührü, "İsrail Tanrısının Mührü" olarak tasvir edildi. Buna rağmen bu yorum özel bir gruba has olarak kaldı, halka mâl olmadı⁷⁰.

XVIII. yüzyılın sonunda, Davud Yıldızı, Batı Avrupa'da popüler bir kullanıma sahip oldu, belki de Yahudiliği sembolize eden veya açıklayan yeni bir anlam kazandı. Bununla birlikte XIX. yüzyılın sonunda Davud Yıldızı, Ortodoks Yahudiler tarafından bir sembol olarak henüz kabul edilmemişti⁷¹.

Davud Yıldızı, siyonist hareket tarafından da kullanılmıştır. Theodor Herzl (M.S. 1860-1904)'in çıkardığı "Die Welt" (The World) adlı siyonist dergide altı köşeli yıldız kullanması, siyonistlerin onu siyonistliğin bir sembolü olarak benimsemelerini sağladı ve böylece 1897'de Basel şehrinde yapılan ilk siyonist kongrede siyonist hareketin sembolü olarak resmen kabul edildi. Davud Yıldızı, Yahudiler için yeni umutların, yeni bir geleceğin ve Filistin'de Yahudi Devleti'ni kurma teşebbüslerinin canlı bir sembolü oldu. 1930'larda ve 1940'larda Naziler kendi kontrolleri altında bulunan topraklardaki bütün Yahudileri "Yahudi" sözü ve Davud Yıldızı bulunan bir utanç nişanesi kabul ettikleri sarı bir elbise giymeye zorlamışlardı. Bu uygulama Davud Yıldızı'na şehitlik ve kahramanlık ifade eden bir anlam kazandırdı. Menorah, Yahudilik için çok daha eski bir sembol olmasına rağmen 1948 yılında kurulan İsrail

⁶⁸ Encyclopedia Judaica (I-XVII), XI/689, "Magen David" maddesi; Nusret Çam, "Türk ve İslâm Sanatlarında Altı Kollu Yıldız (Mührü Süleyman)" S.Ü. Selçuklu Araştırmaları Dergisi, S.Ü. Basımevi, Konya, 1993, s. 208.

⁶⁹ The Jewish Encyclopedia (I-XII), VIII/252, "Magen David" maddesi; Encyclopedia Judaica (I-XVII), XI/695, "Magen David" maddesi; Nusret Çam, a.g.m., s. 209.

⁷⁰ Encyclopedia Judaica (I-XVII), XI/696, "Magen David" maddesi; Joseph Gutmann, "Magen David", The Encyclopedia of Religion (I-XVI), IX/78; Nusret Çam, a.g.m., s. 209.

⁷¹ Joseph Gutmann, "Magen David", The Encyclopedia of Religion (I-XVI), IX/78.

Devleti, Davud Yıldızı'nı millî bayrakları üzerinde kullandı ve böylece altı köşeli yıldız, Yahudi hayatında oldukça yaygın bir kullanıma sahip oldu ve Yahudilikle özdeşleşti⁷².

6. AĞLAMA DUVARI:

Yahudilerin "Beit ha Mikdaş" (Beytü'l-Makdis) dedikleri mabeden günümüze kalan ve kutsal kabul edilen duvar.

İbranice "Ha Katel ha Ma'aravi", İngilizce "Western Wall" (Batı Duvarı) denilen bu duvara, dindar Yahudilerin Mabedin bu kalıntısı önündeki kederli ibâdetlerine tanık olan Avrupalı gezginler "Ağlama Duvarı" (İngilizce; Weeping Wall, Fransızca; Mur des lamentations, Almanca; Klagemauer) adını vermişlerdir⁷³.

Bu duvar Süleyman Mabedi'nin bir kalıntısıdır ki, Süleyman Mabedi'nin inşasına, Hz. Süleyman (a.s.)'ın saltanatının 4. yılında başlanmış ve yedi yıl altı ayda (M.Ö. 967-953) tamamlanmıştır⁷⁴. Babil Kralı Buhtunnasır tarafından M.Ö. 586 yılında Kudüs'ün işgali sırasında yağmalanan ve yıkılan Mabed M.Ö. 537-515 yılları arasında yeniden yapılmıştır. Bu yapılan Mabed ise M.S. 70 yılındaki Romalılara karşı yapılan başarısız ayaklanmanın sonradan imparator olacak kumandan Titus tarafından şiddetle bastırılması esnasında Kudüs tamamen tahrip edilirken, ikinci defa yağmalanıp yıkılmıştır. O zamandan bugüne sadece eski mabedin avlusunun batı duvarı kalmıştır. Bu duvar, Kudüs'ün doğu kesiminde, Kubbetü's-Sahra'nın da bulunduğu Harem-i Şerif'in batı tarafında Tyropean Vadisi'nin kayalık tabanı üzerinde yer alır⁷⁵.

M.S. I. yüzyıldan itibaren Yahudilerin bu duvara karşı saygı duydukları, önünde ibâdet ettikleri bilinmektedir. Yahudiler, mabedlerinin ve devletlerinin yakılıp yıkılışını, esir olarak Romalılar tarafından başka ülkelere sürülüşlerini anmak, hatıralarını tazelemek, Mabed'e yeniden kavuşup, Yahudi hâkimiyetini yeniden kurmak hayali ile bu duvar önünde dua eder ve gözyaşı dökerler. Aynı zamanda burası yüzyıllardan beri dünyanın her tarafından Yahudilerin geldiği

⁷² Encyclopedia Judaica (I-XVII), XI/697, "Magen David" maddesi; Carl G. Liungman, a.g.e., s. 301, "Magen David" maddesi; David Bridger, a.g.e., s. 300, "Magen David" maddesi; AnaBritannica (I-XXII), XV/151, "Magen David" maddesi; Joseph Gutmann, "Magen David", The Encyclopedia of Religion (I-XVI), IX/79; Nusret Çam, a.g.e., s. 209.

⁷³ AnaBritannica (I-XXII), I/189, "Ağlama Duvarı" maddesi; Hikmet Tanyu, "Ağlama Duvarı", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (I-), Güzel Sanatlar Matbaası, İstanbul, 1988-, I/474; Hikmet Tanyu, "Süleyman Mabedi", Türk Ansiklopedisi (I-XXXIII), Millî Eğitim Basımevi, Ankara, 1980, XXX/28.

⁷⁴ I. Kıralar, VI/37-38.

⁷⁵ Hikmet Tanyu, "Ağlama Duvarı", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (I-), I/474; S.A. Nigosian, a.g.e., s. 41.

bir dua ve hac yeridir. Yahudiler, yüzlerini bu duvara dönerek emellerinin gerçekleşmesi için dua edip, gözyaşı dökerler. Bilhassa Ab ayının 9'unda yani Kudüs Mabedi'nin yıkılış yıldönümünde, Fish Bayramı ve Yom Kippur gibi dinî bayram ve günlerde, burası ibâdet eden Yahudilerle dolup taşmaktadır⁷⁶.

7. ON EMİR:

On Emir İbranice "Aserat ha Dibrot", Arapça "Evâmir-i Aşera"⁷⁷, Yunanca "Dekalogos" (On Söz) olarak da bilinir⁷⁸. Tanrı'nın Hz. Musa (a.s.)'ya "Har Sinay" (Sina Dağı) veya "Horeb Dağı'nda verdiği inanan dini emirlerdir⁷⁹.

On Emir, Tanrı Yahweh ile İsrailoğulları arasında Hz. Musa (a.s.) aracılığıyla yapılan ahdin, İsrailoğulları tarafından yerine getirilecek bölümünü sembolize eder. Ahit iki taraf arasında yapılan bir antlaşmadır ve iki tarafın yapacakları veya yerine getirecekleri hususları içerir. İşte, Tanrı Yahweh ile İsrailoğulları arasında yapılan ahdin, İsrailoğulları tarafından yerine getirilmesi gereken şartlar On Emir'i oluşturmuştur ki, bunlar Tanrı tarafından emredilmiştir. Buna mukabil, Tanrı Yahweh de bu emirlerini yerine getiren Yahudileri kendine millet olarak seçecek, onların Tanrısı olacak ve onları diğer milletlerden üstün ve semereli kılacak, bal ve şerbet akan Ken'an diyarını onlara miras olarak verecektir⁸⁰.

Ahd-i Atik'te On Emir şu şekilde geçmektedir:

1- ²Seni Mısır diyarından, esirlik evinden çıkaran Allahın Yehova ben im.

³Karşımda başka ilâhların olmayacaktır.

2- ⁴Kendin için oyma put, yukarıda gökte olanın, yahut aşağıda yerde olanın, yahut yerin altında sulara olanın hiç suretini yapmayacaksın; ⁵Onlara eğilmeyeceksin; ve onlara ibâdet etmiyeceksin; çünkü ben, senin Allahın Rab, benden nefret edenlerden babalar günahını çocuklar üzerinde, üçüncü nesil üzerinde ve dördüncü nesil üzerinde arıyan, ⁶ve beni seven ve emirlerimi tutanların binlercesine inayet eden, kıskanç bir Allahım.

3- ⁷Allahın Rabbin ismini boş yere ağza almıyacaksın; çünkü Rab kendi ismini boş yere ağza alanı suçsuz tutmayacaktır.

⁷⁶ Hikmet Tanyu, "Ağlama Duvarı", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (I-), I/474; AnaBritannica (I-XXII), I/189, "Ağlama Duvarı" maddesi.

⁷⁷ Hikmet Tanyu, "Süleyman Mabedi", Türk Ansiklopedisi (I-XXXIII), XXX/28.

⁷⁸ AnaBritannica (I-XXII), XVII/108, "On Emir" maddesi.

⁷⁹ Hikmet Tanyu, "Süleyman Mabedi", "Türk Ansiklopedisi (I-XXXIII), XXX/28; AnaBritannica (I-XXII), XVII/108, "On Emir" maddesi.

⁸⁰ Tekvin, XVII/5-8; Çıkış, XIX/5-6.

4- ⁸Sebt gününü takdis etmek için onu hatırında tut ⁹Altı gün işleyeceksin ve bütün işini yapacaksın; ¹⁰fakat yedinci gün Allahın Rabbe Sebttir; sen ve oğlun ve kızın, kölen ve cariyen ve hayvanların ve kapılarında olan garibin, hiç bir iş yapmıyacaksın; ¹¹Çünkü Rab gökleri, yeri ve denizi ve onlarda olan bütün şeyleri altı günde yarattı ve yedinci günde istirahat etti; bunun için Rab Sebt gününü mübarek kıldı ve onu takdis etti* .

5- ¹²Babana ve anana hürmet et, ta ki, Allahın Rabbin sana vermekte olduğu toprakta ömrün uzun olsun* .

6- ¹³Katletmiyeceksin.

7- ¹⁴Zina etmiyeceksin.

8- ¹⁵Çalmıyacaksın.

9- ¹⁶Komşuna karşı yalan şahadet etmiyeceksin.

10- ¹⁷Komşunun evine tamah etmiyeceksin; komşunun karısına, yahut kölesine, yahut cariyesine, yahut öküzüne, yahut eşeğine, yahut komşunun hiç bir şeyine tamah etmiyeceksin"*** ⁸¹.

8. OTAĞ-ÇADIR-TOPLANMA ÇADIRI:

Ahd-i Atik'te, İsrailoğulları çölde seyahat ederken, Tanrı tarafından Sina Dağı'nda Hz. Musa (a.s.)'ya yapılmasını emrettiği Otağın özellikleri, ölçüleri, malzemeleri ve yapılışı en ince ayrıntılarına kadar açıklanmıştır⁸².

Yahudilikte Otağın Tanrı Yahweh ile Hz. Musa (a.s.)'nın söyleşmesinin sembolü olduğu Ahd-i Atik'ten anlaşılıyor⁸³.

Çöl hayatı boyunca Otağ, Tanrı'nın meskeni ve Tanrı'nın kendi aralarında bulunmasının, ikâmet etmesinin bir sembolü olarak telâkkî

* Dördüncü emrin Tesniye'deki değişik versiyonu şöyledir: "Sebt gününü takdis etmek için, Allahın Rab sana emrettiği gibi onu tut. Altı gün işleyeceksin ve bütün işini yapacaksın; fakat yedinci gün Allahın Rabbe Sebttir; sen ve oğlun ve kızın ve kölen ve cariyen ve öküzün ve eşeğin ve hiçbir hayvanın ve kapılarında olan garibin, hiçbir iş yapmıyacaksınız; ta ki kölen ve cariyen senin gibi istirahat etsinler. Ve Mısır diyarında köle olduğunu ve Allahın Rabbin seni oradan kudretli elle ve uzanmış kolla çıkardığını hatırlayacaksın; bunun için Allahın Rab Sebt gününü tutmayı sana emretti" (Tesniye, V/12-15).

* Beşinci emrin Tesniye'deki değişik versiyonu şöyledir: "Allahın Rabbin sana emrettiği gibi babana ve anana hürmet et; ta ki ömrün uzun olsun ve Allahın Rabbin sana vermekte olduğu toprakta sana iyilik olsun" (Tesniye, V/16).

** Onuncu emrin Tesniye'deki değişik versiyonu şöyledir: "Ve komşunun karısına göz atmayacaksın ve komşunun evine, tarlasına ve kölesine ve cariyesine ve öküzüne ve eşeğine ve komşunun hiçbir şeyine tamah etmiyeceksin" (Tesniye, V/21).

⁸¹ Çıkış, XX/2-17; Tesniye, V/6-21.

⁸² Çıkış, XXVI/1-30; XXXVI/14-34.

⁸³ Çıkış, XXXIII/7-11.

edilmiştir. Tanrı'nın otağının bekçiliği ve onun kurulması, sökülmesi, taşınması ile Levililer görevlendirilmiş ve bu görevlendirme bizzat Tanrı'nın kendisi tarafından yapılmıştır⁸⁴.

9. KUDÜS MABEDİ-SÜLEYMAN MABEDİ:

Ahd-i Atik'te Kudüs Mabedi'nin diğer bir ismiyle Süleyman Mabedi'nin yapılışı, özellikleri, ölçüleri, kullanılan malzeme ve çalışanların sayısı hakkında en ince ayrıntılara kadar varan açıklamalar yapılmıştır⁸⁵.

Yahudi dini ve tarihinde adı "Beyt ha Mikdaş" olarak geçen mabed, İslâm kaynaklarında "Beytül-Mukaddes", "Kudüsül-Akdes", "Süleyman Mabedi" v.b. şekillerde geçer. Yahudiler arasında "Heikel ha Şloma" şeklinde geçtiği de görülmektedir⁸⁶.

Bu mabedi Hz. Davud (a.s.) yapmaya özenmiş, fakat onu yapmak oğlu Hz. Süleyman (a.s.)'a nâsib olmuştur. Hz. Süleyman (a.s.)'ın saltanatının 4. yılında başlanmış yedi yıl altı ayda (M.Ö. 967-953) tamamlanmıştır⁸⁷.

Kudüs Mabedi, İsrailoğullarının Ken'an diyarını alıp yerleşik düzene geçmelerinden sonra Otağ'ın, çöl hayatında icrâ ettiği görev ve mânâyı yüklenmiştir. Aynı zamanda Kudüs Mabedi, Yahudilerin tek kurban yeri olarak belirlenmiştir.

10. SİNAGOG:

Sinagog terimi yunanca "Sunagógé" (toplantı-meclis) kelimesinden türemiştir. Bir toplantıdan ziyade toplantının yapıldığı yere işaret eder. Buna rağmen "toplantı" mânâsına sahiptir⁸⁸. Sinagog yaygın olarak Yahudi ibâdet yerleri için kullanılmıştır. Yahudiler yüzlerce yunanca kelime kullanmalarına rağmen, "Sunagógé" kelimesini benimsememişler, bunun yerine "kneset" terimini kullanmışlardır ki, Yahudilerin Millet Meclislerinin adı da "Kneset"tir. Belli bir ibâdet ve toplantı yerini belirtmek için ise "Beit ha kneset" tabirini kullanmışlardır. İbranice "Hebrah"tan gelen "havra" sözü de daha çok Türkler tarafından kullanılmıştır. Bunlardan başka "Beit ha tefillah" (İbâdet Yeri-Dua Evi) ve "Beit ha midrash" (Çalışma Yeri-Eğitim Evi) gibi isimler de sinagogun yerine Talmud döneminde kullanılmıştır ki, bütün bu kullanılan isimler

⁸⁴ Sayılar, I/50-51, 53.

⁸⁵ I. Kırallar, V/1-18; VI/1-38; II. Tarihler, I/1-18; III/1-17; IV/1-22.

⁸⁶ Hikmet Tanyu, "Süleyman Mabedi", Türk Ansiklopedisi (I-XXXIII), XXX/28.

⁸⁷ I. Kırallar, VI/37-38.

⁸⁸ Martin A. Cohen, "Synagogue", The Encyclopedia of Religion (I-XVI), Editör: Mircea Eliade, New York, 1987, XIV/210.

sinagogun temel amacını ve fonksiyonunu uygun bir şekilde özetlemektedir⁸⁹. Bunlardan başka II. yüzyılda Sinagog için en çok kullanılan isimlerden birisi de "Beit amma"dır⁹⁰.

Sinagogun orijini, tartışma meselesidir. Sinagogun, M.Ö. 586'da Babil Kralı Buhtunnasır tarafından Kudüs'ün işgal edilip, Mabedin tahrip edilmesinden sonra Yahudilerin Babil'e sürgünü sonucu, Babil'deki Yahudiler arasında çıkmış olması çok daha muhtemeldir. Şüphesiz ilk sinagoglar gizli evlerde, sadece gizli tapınaklar şeklinde idi ve sürgündeki Yahudilerin ibâdet ve eğitim ihtiyaçlarına cevap vermekteydi. Babil sürgünü sona erdikten sonra Kudüs Mabedi yeniden yapılmış olmasına rağmen, Yahudiler sinagogları kullanmaya devam etmişlerdir. Fakat M.S. I. yüzyıla kadar ikinci derecede öneme sahipti. M.S. 70 yılında Titus tarafından, Kudüs Mabedi'nin ikinci defa tahrip edilmesi sonucu, sinagog, Yahudilikte ibâdet ve çalışmanın ana merkezi olarak Kudüs Mabedi'nin kutsallık özelliğini artık kendi üzerine almıştır⁹¹.

M.S. I. yüzyılda Filistin'de sinagogun olduğu İnciller tarafından tasdik edilmiştir. Şöyleki; Hz. İsa (a.s.)'nın Yahudiler'in havralarında vaaz ettiği, sinagoglarda toplantı yaptığı, Yahudi liderleriyle tartıştığı ve hastaları buralarda iyileştirdiği zikredilmiştir⁹².

Sinagogların standart bir mîmarî stili yoktur. İklima ve kültüre göre mîmarî yapısı değişiklik arzeder. Fakat her sinagogun sahip olduğu temel eşyalar benzerlik arzeder. Sinagoga giriş ve çıkışta uyulması gereken kurallar vardır.

---

⁸⁹ Martin A. Cohen, "Synagogue", The Encyclopedia of Religion (I-XVI), XIV/210; Shalom Spiegel, "Synagogue", An Encyclopedia of Religion, Editör: Vergilius Ferm, New Jersey, 1959, s. 755; Geoffrey Parrinder, World Religions From Ancient History to the Present, New York, 1983, s. 411; Günay Tümer-Abdurrahman Küçük, Dinler Tarihi, Ocak Yayınları, Ankara, 1993, s. 468; Hikmet Tanyu, "Sinagog", Türk Ansiklopedisi (I-XXXIII), XXIX/54; AnaBritannica (I-XXII), XIX/393, "Sinagog" maddesi; John L. McKenzie, a.g.e., s. 855, "Synagogue" maddesi.

⁹⁰ The Jewish Encyclopedia (I-XII), XI/619, "Synagogue" maddesi.

⁹¹ Shalom Spiegel, "Synagogue", An Encyclopedia of Religion, s. 756; John R. Hinnells, a.g.e., s. 317, "Synagogue" maddesi; Günay Tümer-Abdurrahman Küçük, a.g.e., s. 468; John L. McKenzie, a.g.e., s. 855, "Synagogue" maddesi; Anthony J. Saldarini, "Synagogue", Harper's Bible Dictionary, Editör: Paul J. Achtemeier, San Francisco, 1985 s. 1007; E. Royston Pike, a.g.e., s. 366, "Synagogue" maddesi.

⁹² Matta, IV/23; Markos, I/21; III/1-6; Luka, IV/16-28; XIII/10.

11. ROŞ HA ŞANAH-YILBAŞI:

Yahudilikte yılbaşdır. Yahudi takviminin 7. ayı olan Tishri (Eylül-Ekim) ayının birinde başlar iki gün sürer⁹³. Bazı kaynaklarda ise yedi gün sürdüğü belirtilmektedir⁹⁴. Reformcu Yahudiler sadece ilk günü kutlar⁹⁵.

Roş ha Şanah, ruhani olarak yeniden canlanma zamanıdır. Yahudi inancına göre bu bayram, kainatın ve insanın kaderinin yeniden yaratılışını sembolize eder. Bu günlerde insanlar yıl boyunca işledikleri amellerinin muhasebesini yapar. Tanrı bugünde imanlarından dolayı duacıların duasını kabul eder ve onları affeder. Yine bu günde girilmiş olan yeni yıl boyunca insanların başlarına gelecekler karara bağlanır⁹⁶. Yahudiler bu iki günü ibâdet ve tövbe ile değerlendirmeye çalışırlar ve bu günlerde eğlence yapılmaz. Ahd-i Atik'te emredildiği üzere ilk gün dini bir toplantı yapılır, hiç ağır iş yapılmaz ve Tanrı'ya ateşle yapılan takdime arz edilir⁹⁷.

Roş ha Şanah'a aynı zamanda "Shofar Günü" de denir ki, Shofar, koç, keçi veya antilop boynuzundan yapılan bir borazandır. Yılbaşına otuz gün kala her sabah Shofar çalınır ki, ürpertici bir sesi olan Shofar, insanlara Tanrı'nın bâki olduğunu ve kıyâmet gününde O'nun huzurunda toplanılacağını hatırlatır⁹⁸.

⁹³ Samuel Poznanski, "Festivals and Feast (Jewish)-Rosh Hoshshana", Encyclopedia of Religion and Ethics (I-XIII), Editör: James Hasting, New York, 1980, V/880; David Bridger, a.g.e., s. 408; "Rosh Hashanah" maddesi; Geoffrey Parrinder World Religions From Ancient History to the Present, s. 407; S.A. Nigosian, a.g.e., s. 36; Mary Pat Fisher-Robert Luyster, a.g.e., s. 210; Jouis Jacobs, "Jewish Religious Year", The Encyclopedia of Religion (I-XVI), Editör: Mircea Eliade, New York, 1987 VIII/43; Felix A. Levy, "Jewish Religious Festivals", An Encyclopedia of Religion, Editör: Vergilius Ferm, New Jersey, 1959, s. 395; Mehmet Aydın Dinler Tarihine Giriş, s. 102; Annemarie Schimmel, Dinler Tarihine Giriş, Güven Matbaası, Ankara, 1955, s. 245; Güney Tümer-Abdurrahman Küçük, a.g.e., s. 230; Dinler Tarihi Ansiklopedisi (I-III), Gelişim Yayınları, İstanbul, trz., II/423.

⁹⁴ S.G.F. Brandon, A. Dictionary of Comparative Religion, New York, 1970, s. 283, "Festivals" maddesi.

⁹⁵ Felix A. Levy, "Jewish Religious Festivals", An Encyclopedia of Religion, s. 395.

⁹⁶ J.N.D. Anderson, The World's Religions, London, 1960, s. 42; Samuel Poznanski, "Festivals and Feast (Jewish)-Rosh Hashshana", Encyclopedia of Religion and Ethics (I-XIII), V/880; Louis Jacobs, "Jewish Religious Year", The Encyclopedia of Religion (I-XVI), VIII/44; Günay Tümer-Abdurrahman Küçük, a.g.e., s. 230.

⁹⁷ Levililer, XXIII/23-25; Sayılar, XXIX/1-6.

⁹⁸ Mary Pat Fisher-Robert Luyster, a.g.e., s. 210; The Jewish Encyclopedia (I-XII), XI/617-618, "Symbol" maddesi; J.N.D. Anderson, a.g.e., s. 42.

12. YOM KİPPUR-KEFARET GÜNÜ:

Yahudilikte tövbe ve kefaret zamanıdır. Yahudi takviminin 7. ayı olan Tishri (Eylül-Ekim) ayının onuncu günü kutlanır. İbranice "Yom ha Kippurim" olarak bilinir. İngilizce "Day of Atonement" şeklinde geçer. Bu gün, ruhun arındırıldığı, pişmanlık duyulan, tövbe edilen bir gündür⁹⁹. Yahudilikte Yom Kippur, sık sık "Yamim Noraim" (Korku Günleri) olarak da isimlendirilmiştir¹⁰⁰. Ahd-i Atik'te bu günün nasıl kutlanacağı belirtilmiştir¹⁰¹.

Yom Kippur'a dinî bir toplantı yapılarak başlanır ve gün boyunca hiçbir iş yapılmaz. Arife günü akşamından ertesi günün akşamına kadar 25 saat süren çok sıkı bir oruç tutulur, hiçbir şey yenilmez ve içilmez, cinsî münasebette bulunmaz. Gün boyunca ibâdet edilir ve işlenen günahlar için Tanrı'dan af ve mağfiret dilenilir. Yahudi inancına göre Roş ha Şanah'da planı yapılan insanın bir yıllık kaderi, Yom Kippur'da yapılan ibâdet ve tövbe derecesine göre onaylanarak son şeklini alır, bu yüzden Yahudiler bugünde bol bol tövbe ederek zamanlarının çoğunu ibâdetle geçirmeye çalışırlar¹⁰². Günün sonunda çalınan Shofar (koç, keçi veya antilop boynuzundan yapılan borazan) günahlardan temizlendiğinin ve Tanrı ile barışın sağlandığının bir habercisi olarak kabul edilir¹⁰³.

⁹⁹ S.A. Nigosian, a.g.e., s. 36; Samuel Poznanski, "Festivals and Feast (Jewish)- Yom Kippur", Encyclopedia of Religion and Ethics (I-XIII), Editör: James HASTING, New York, 1980, V/880; The Jewish Encyclopedia (I-XII), V/374, "Day of Atonement" maddesi; A Dictionary of Religion and Ethics, Editör: Shailer Mathews-Gerald Birney Smith, London, 1921, s. 36, "Atonement" maddesi; E. Royston Pike, a.g.e., s. 37, "Day of Atonement" maddesi; Anthony J. Saldarini, "Atonement Day of", Harper's Bible Dictionary, Editör: Paul J. Achtemeier, San Francisco, 1985, s. 80; John L. McKenzie, a.g.e., s. 69, "Atonement" maddesi; George Buchanan Gray, Sacrifice in The Old Testament Its Theory and Praticce, Oxford, 1925, s. 306; Geoffrey Parrinder, World Religions From Ancient History to the Present, s. 407; S.G.F. Brandon, a.g.e., s. 283, "Festivals" maddesi; Louis Jacobs, "Jewish Religious Year", The Encyclopedia of Religion (I-XVI), VIII/43; Sargon Erdem, "Bayram", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (I-), Güzel Sanatlar Matbaası, İstanbul, 1988-, V/258; Dinler Tarihi Ansiklopedisi (I-III), II/424.

¹⁰⁰ Louis Jacobs, "Jewish Religious Year", The Encyclopedia of Religion (I-XVI), VIII/44; Geoffrey Parrinder, World Religions From Ancient History of the Present, s. 407.

¹⁰¹ Levililer, XXIII/26-32; XVI/29-31; Sayılar, XXIX/7-11.

¹⁰² A Dictionary of Religion and Ethics, s. 36, "Atonement" maddesi; E. Royston Pike, a.g.e., s. 37, "Day of Atonement" maddesi; Günay Tümer-Abdurrahman Küçük, a.g.e., s. 230; Annemarie Schimmel, Dinler Tarihine Giriş, s. 237; J.N.D. Anderson, a.g.e., s. 42.

¹⁰³ Mary Pat Fisher-Robert Luyster, a.g.e., s. 210; E. Royston Pike, a.g.e., s. 37, "Day of Atonement" maddesi; AnaBritannica (I-XXII), XXII/422, "Yom Kippur" maddesi.

13. SUKKOTH-HAYMELER VEYA ÇADIR AYRAMI:

Yahudi takviminin 7. ayı olan Tishri (Eylül-Ekim) ayının onbeşinde başlayıp yirmiikisine kadar süren yedi günlük bir bayramdır¹⁰⁴. Bayramın ilk ve son günü tam gün tatildir ki "Yom Tov" denilir ve bu iki günde iş yapmak yasaktır. Arada kalan beş gün ise yarım gün tatildir ve "Hol ha Mo'ed" olarak isimlendirilir ve bu beş günde iş yapılmasına izin verilmiştir¹⁰⁵. Bayramın sonundaki sekizinci gün "Şemini Atseret" olarak adlandırılır. Bugünde Torah'ın hatmi tamamlanır ve Tesniye'nin son bölümünden sonra Tekvin'in ilk bölümü tekrar okunmaya başlanarak Torah'ın hatmine yeniden başlanır ki, bu gün aynı zamanda "Simchat Torah" (Torah'ın Hatmi- Torah'da Sevinç ve Neşe) olarak da bilinir. İsrail dışında bugün ayrı bir bayram olarak kutlanır. İsrail dışında, diasporada Sukkoth Bayramı sekiz gün sürer ve dokuzuncu gün "Simchat Torah" olarak kutlanır¹⁰⁶.

İbranice, "Sukkot", Latince "Tabernacula", İngilizce "Tabernacles" şeklinde geçen bu bayram Ahd-i Atik'te, "Haymeler Bayramı"¹⁰⁷, "Toplama-Devşirme Bayramı"¹⁰⁸, "Rabbin Bayramı"¹⁰⁹ veya sadece "Bayram"¹¹⁰ olarak geçmektedir.

Yahudilikte Sukkoth yani Haymeler Bayramı sadece Mısır'dan çıktuktan sonra kırk yıl boyunca çölde seyahat esnasında çadırlarda ikâmet etmenin

¹⁰⁴ E. Royston Pike, a.g.e., s. 367, "Tabernacle of Feast" maddesi; Ad de Vires, a.g.e., s. 455, "Tabernacle of Feast" maddesi; A Dictionary of Religion and Ethics, s. 435, "Feast of Tabernacles", maddesi; David Bridger, a.g.e., s. 462, "Sukkoth" maddesi; Samuel Poznanski, "Festivals and Feast (Jewish)-Sukkoth", Encyclopedia of Religion and Ethics, (I-XIII), Editör: James Hasting, New York, 1980, V/880; The Jewish Encyclopedia (I-XII), V/374, "Sukkoth" maddesi; Samuel S. Cohon, "Tabernacles or Feast of Booth", An Encyclopedia of Religion, Editör: Vergilius Ferm, New Jersey, 1959, s. 759; Louis Jacobs, "Jewish Religious Year", The Encyclopedia of Religion (I-XVI), VIII/43; David P. Wright, "Feasts, Festivals, Fasts", Harper's Bible Dictionary, Editör: Paul J. Achtemeier, San Francisco, 1985, s. 305; Geoffrey Parrinder, World Religions From Ancient History to the Present, s. 408; Encyclopedia Judaica (I-XVII), XV/495, "Sukkot" maddesi; John L. McKenzie, a.g.e., s. 863, "Tabernacles, Feast of" maddesi; Dinler Tarihi Ansiklopedisi (I-III), II/424.

¹⁰⁵ Encyclopedia Judaica (I-XVII), XV/496, "Sukkot" maddesi; David Bridger, a.g.e., s. 462, "Sukkoth" maddesi.

¹⁰⁶ J.N.D. Anderson, a.g.e., s. 42; Mary Pat Fisher-Robert Luyster, a.g.e., s. 210; Geoffrey Parrinder, World Religions From Ancient History to the Present, s. 409; Encyclopedia Judaica (I-XVII), XV/496, "Sukkot" maddesi; AnaBritannica (I-XXII), XX/119, "Sukkot" maddesi; Samuel S. Cohon, "Tabernacles or Feast of Booth", An Encyclopedia of Religion, s. 759.

¹⁰⁷ Levililer, XXIII/34; Tesniye, XVI/13, 16; XXXI/10; Zekarya, XIV/16, 18-19; Ezra, III/4; II. Tarihler, VIII/13.

¹⁰⁸ Çıkış, XXIII/16; XXXIV/22.

¹⁰⁹ Levililer, XXIII/39; Hakimler, XXI/19.

¹¹⁰ I. Kirallar, VIII/2; II. Tarihler, V/3; VII/8; Nehemya, VIII/14; Hezekiel, XLV/25.

hatırasına kutlanan bir bayram değildir. O aynı zamanda hem bir hasat yani tarladan mahsulün toplanması bayramıdır¹¹¹ hem de Yahudilikteki üç büyük hac festivalinden birisidir¹¹². Yahudi erkekleri bu bayram gününde Kudüs'e gelerek hac ibâdetlerini yerine getirirler¹¹³.

Sukkot bayramında iki esas vardır. Birincisi; kulübelerde veya çadırlarda ikâmet etmek; çünkü İsrailoğulları, Mısır'dan çıktıktan sonra çöldeki seyahatleri esnasında kırk yıl boyunca çadırlarda ikâmet etmişlerdi ve Tanrı, bayramın yedi günü boyunca haymelerde oturmayı emretmişti¹¹⁴. Çadırlar ki, etrafı çeşitli ağaç dallarıyla, yapraklarla ve ekin saplarıyla örtülmüştür. Üstlerinin açık olması gerekir. Çadırlar, açık alanlarda, gökyüzünün altında olmalıdır, ağaç altında veya ev içinde olmamalıdır. Sinagog yakınlarına kurulması tercih sebebidir; fakat günümüzde bunun mümkün olmaması sebebiyle, çadırlar evlerin yakınına kurulmaktadır. Bazı Reformcu cemaatler, Yahudi kaynaklarınca geçerli olmadığı bildirildiği halde, sinagogun içinde sembolik bir çadır kurarlar. Her ailenin kendi çadırını yapması dinî bir vazifedir. Bayram süresince bu çadırların içinde yemekler yenir ve uyunur. Soğuk iklimin hâkim olduğu bölgelerde çadırlarda uyuma zorunluluğu olmadığı halde, dindar Yahudiler, çadırı ısıtmak sûretiyle, uyuma emrini böylece yerine getirmektedirler¹¹⁵.

Sukkot Bayramı'ndaki ikinci esas ise, bayramın ilk gününden itibaren, bayrama iştirak edenler ellerinde "arba'ah minim" (dört bitki) taşırlar ki, bu dört bitki şunlardan oluşur: "Lulav" (Hurma veya Palmiye Dalı) ki, insanın omurgasını sembolize eder ve sinagog liturjisinde; inatçı gurur için bir kefarettir; "Etrog" (Ağaç Kavunu veya herhangi bir turunçgil) ki, insanın kalbini sembolize eder ve kalbin günahları için bir kefarettir; "Haddasim" (Mersin Ağacı veya Cezayir Menekşesi) ki, insanın gözünü sembolize eder ve gözün şehveti için bir kefarettir; "Aravot" (Söğüt Dalı ve Yaprağı) ki, insanın ağızını sembolize eder ve bozuk ve kötü dil için bir kefarettir¹¹⁶.

¹¹¹ Çıkış, XXIII/16; XXXIV/22.

¹¹² Tesniye, XVI/16.

¹¹³ The Jewish Encyclopedia (I-XII), XI/656, "Tabernacles, Feast of" maddesi; Geoffrey Parrinder, World Religions From Ancient History to the Present, s. 408; Edward J. Jurji, The Great Religions of The Modern World, New Jersey, 1967, s. 264; Günay Tümer-Abdurrahman Küçük, a.g.e., s. 231; Mehmet Aydın, Dinler Tarihine Giriş, s. 103.

¹¹⁴ Levililer, XXIII/42.

¹¹⁵ Encyclopedia Judaica (I-XVII), XV/501; "Sukkot" maddesi; Louis Jacobs, "Sukkot", The Encyclopedia of Religion (I-XVI), Editör: Mircea Eliade, New York, 1987, XIV/132.

¹¹⁶ The Jewish Encyclopedia (I-XII), XI/617-618, "Symbol" maddesi; Encyclopedia Judaica (I-XVII) XV/498-500, "Sukkot" maddesi; Louis Jacobs, "Sukkot", The Encyclopedia of Religion (I-XVI), XIV/131; İ. Abrahams, "Symbolism (Jewish)", Encyclopedia of Religion and Ethics (I-

14. PESAH-FİSİH VEYA PASSOVER BAYRAMI:

İbranice "Pesah" (Mayasız Ekmek Bayramı); İsrailoğullarının Mısır'dan Hz. Musa (a.s.) liderliğinde alencele çıkmalarının ve çölde seyahatleri esnasında "Mazzot" (Mayasız Ekmek) ve Mısır'daki esaret ve acı günlerini hatırlatan ve onun sembolü olan "Mârôr" (acı otlar)'un yenildiği, Mısır esaretinden kurtulmanın anısına kutlanan bir bayramdır. Yahudi takviminin 1. ayı olan Nisan (Mart-Nisan) ayının onbeşinde başlayıp, yirmiikisine kadar devam eden yedi günlük bir bayramdır¹¹⁷.

Bayramın ilk ve son gününe "Yom Tov" denilir ki, tam gün tatildir ve bu iki günde iş yapmak yasaklanmıştır. Arada kalan beş güne "Hol ha Mo'ed" denilir ki, yarım gün tatildir ve iş yapmaya izin verilmiştir. Pesah Bayramı, İsrail'de ve Reformcu cemaatlerde yedigün sürer. İsrail'in dışında, diasporada ise sekiz gün sürer¹¹⁸.

Ahd-i Atik'te bu bayramın nasıl kutlanacağı en ince ayrıntılarına kadar anlatılmıştır¹¹⁹.

Ahd-i Atik'deki "Evlerinizden mayayı kaldıracaksınız, yedi gün boyunca evlerinizde maya bulunmayacaktır"¹²⁰ emri üzerine, festival arefesinde evde mayanın olup olmadığı tamamen araştırılır ve bulunan bütün maya parçaları

XIII), Editör: James Hasting, New York, 1951, XII/144; John L. McKenzie, a.g.e., s. 864, "Tabernacles, Feast of", maddesi; Geoffrey Parrinder, World Religions From Ancient History to the Present, s. 408.

¹¹⁷ The Jewish Encyclopedia (I-XII) V/374, "Festivals" maddesi; J.A. Ross MacKenzie, "Symbol", Harper's Bible Dictionary, Editör: Paul J. Achtemeier, San Francisco, 1985, s. 1004; E. Geoffrey Parrinder, A Book of World Religions, London, 1967, s. 19; Samuel Poznanski, "Festivals and Feast (Jewish)-Pesah", Encyclopedia of Religion and Ethics (I-XIII), Editör: James Hasting, New York, 1980, V/879; S.A. Nigosian, a.g.e., s. 36; Sheldon H. Blank, "Passover", An Encyclopedia of Religion, Editör: Vergilius Ferm, New Jersey, 1959, s. 564; Edward J. Jurji, a.g.e., s. 261-262; Mary Pat Fisher-Robert Luyster, a.g.e., s. 211; Geoffrey Parrinder, World Religions From Ancient History to the Present, s. 407; David Bridger, a.g.e., s. 370, "Passover" maddesi; Encyclopedia Judaica (I-XVII), XIII/163-164, "Passover" maddesi; Louis Jacobs, "Passover", The Encyclopedia of Religion (I-XVI), Editör: Mircea Eliade, New York, 1987, XI/204; Mehmet Aydın, Dinler Tarihine Giriş, s. 102; Sargon Erdem, "Bayram", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (I-), V/258; Dinler Tarihi Ansiklopedisi (I-III), II/425; AnaBritannica (I-XXII), XVII/548, "Pesah" maddesi.

¹¹⁸ Encyclopedea Judaica (I-XVII), XIII/163, "Passover" maddesi; The Jewish Encyclopedia (I-XII), V/374, "Festivals" maddesi; Louis Jacobs, "Jewish Religious Year", The Encyclopedia of Religion (I-XVI), VIII/43; Felix A. Levy, "Jewish Religious Festivals", An Encyclopedia of Religion, s. 395; Geoffrey Parrinder, World Religions From Ancient History to the Present, s. 407; David Bridger, a.g.e., s. 370, "Passover" maddesi; AnaBritannica (I-XXII), XVII/548, "Pesah" maddesi.

¹¹⁹ Çıkış, XII/1-20; Tesniye, XVI/1-8.

¹²⁰ Çıkış, XII/15, 19.

bir araya getirilerek bir yerde toplanır ve evden uzaklaştırılarak, ondört Nisan günü öğle vaktinden önce yakılarak imha edilir. Pesah günü kullanılacak kaplara çok dikkat edilir. Yahudiler, yıl boyunca mayalı yemekler için kullanmış oldukları yemek kaplarını Pesah günü kullanmamaya özen gösterirler. Yahudiler sadece Pesah günü kullanılan özel kaplara sahiptirler. Şayet, daha önceden mayalı yemekler pişirilmiş, kaynatılmış veya yapılmış kapları kullanma zorunluluğu doğarsa, bu kaplar büyük bir kazanın içinde iyice kaynatılarak temizlenir veya bu kaplar ateş üzerinde kor haline getirilmek sûretiyle temizlenir. Bazı toplumlarda hahamlar, Pesah günü yenilecek yiyeceklerin tamamen mayadan arınmış olduğunu tasdiklemek için denetler ve sonra o ürünlere uygunluk (kaşer) mührünü basarlar¹²¹.

Pesah Bayramı'nda kesilen kuzunun kanının kapıların süveleri ve üst eşiğine sürülmesi Tanrı Yahweh'in emridir. Çünkü Firavun, İsrailoğullarının Mısır'dan çıkmalarına izin vermiyordu. Bunun üzerine Tanrı Yahweh, Mısırlıların ilk doğanlarının ister insan isterse hayvan olsun helâk edeceğini bildirmiş ve bu helâk işleminden İsrailoğullarının etkilenmemesi için kesilen kuzunun kanı İsrail evlerinin kapıları üzerine sürülerek ölüm meleğinin buraları pas geçmesi yani atlaması sağlanmıştı¹²² ki, bundan dolayı Pesah'a "Passover" da denilmiştir. "Pass-over", üzerinden geçmek, pas geçmek, atlamak anlamına gelir¹²³. M.S. 70 yılında Mabed'in ikinci tahribinden sonra Paskalya kuzusunun sunulması olayı son bulmuştur¹²⁴.

Ahd-i Atik'teki emir gereği sünnetsiz kimseler Pesah Bayramı'nı kutlayamazlar¹²⁵.

15. SHAUOT-PENTECOST VEYA HAFTALAR

BAYRAMI:

Yahudi takviminin 3. ayı olan Sivan (Mayıs-Haziran) ayının altısında kutlanır¹²⁶. İsrail'de ve Reformcu cemaatlerde bir gün, diasporada ise iki gün

¹²¹ Encyclopedia Judaica (I-XVII), XIII/169, "Passover" maddesi; Louis Jacobs, "Passover", The Encyclopedia of Religion (I-XVI), XI/204; J.N.D. Anderson, a.g.e., s. 41; Günay Tümer-Abdurrahman Küçük, a.g.e., s. 230; Dinler Tarihi Ansiklopedisi (I-III), II/426.

¹²² Çıkış, XI/21-23.

¹²³ Edward J. Jurji, a.g.e., s. 261; Sheldon H. Blank, "Passover", An Encyclopedia of Religion, s. 564; Mary Pat Fisher-Robert Luyster, a.g.e., s. 211; J.N.D. Anderson, a.g.e., s. 41; Louis Jacobs, "Passover", The Encyclopedia of Religion (I-XVI), XI/204; John L. McKenzie, a.g.e., s. 643, "Passover" maddesi.

¹²⁴ Encyclopedia Judaica (I-XVII), XIII/164, "Passover" maddesi; The Encyclopedia of Religion (I-XVI), XI/204, "Passover" maddesi.

¹²⁵ Çıkış, XII/43-48.

sürer¹²⁷. Bu bayramın Yunanca ismi "Pentecost", 50. gündür ki, Pesah'dan elli gün sonra kutlandığı için bu isim verilmiştir. Pesah Bayramı'nın ilk gününden sonra yedi hafta sayılarak hesaplanması âdet hâlini almıştır¹²⁸. Bu günde iş yapmak yasaklanmıştır¹²⁹.

Ahd-i Atik'te bu bayramın nasıl kutlanacağı anlatılmıştır¹³⁰.

Zirâî kökenli bir bayram olan Pentecost veya Haftalar Bayramı, Helenistik dönemde (M.Ö. 300-M.S. 300) ziraatla olan ilişkisini kaybetmeye başlayarak, Tanrı Yahweh ile İsrailoğullarının Sina Dağı'nda karşı karşıya gelmelerinin, Tanrı Yahweh'in sesini işitmelerinin ve Hz. Musa (a.s.)'ya Torah'ın verilmesinin yıldönümü olarak kutlanmaya başlanmıştır. Bundan dolayı Pentecost "Torah'ın Verilmesi Mevsimi" olarak da isimlendirilmiştir¹³¹. Rabbinik gelenekte Pentecost, Mısır'da köle ve Mısır'dan çıktıktan sonra ise firârî duruma düşen İsrailoğullarının, Sina Dağı'nda Tanrı Yahweh tarafından Hz. Musa (a.s.)'ya Torah'ın verilmesiyle, dinî bir millete, özgür erkek ve kadınlar topluluğuna dönüştürülmesini sembolize eder¹³².

¹²⁶ Louis Jacobs, "Jewish Religious Year", The Encyclopedia of Religion (I-XVI), VIII/43; Felix A. Levy, "Jewish Religious Festivals", An Encyclopedia of Religion, s. 395; Geoffrey Parrinder, World Religions From Ancient History to the Present, s. 408; AnaBritannica (I-XXII), XX/246, "avuot" maddesi.

¹²⁷ Felix A. Levy, "Jewish Religious Festivals", An Encyclopedia of Religion, s. 395.

¹²⁸ J.N.D. Anderson, a.g.e., s. 42; S.A. Nigosian, a.g.e., s. 36; The Jewish Encyclopedia (I-XII), V/374, "Festivals and Feast" maddesi; Julian Morgenstern, "Pentecost" An Encyclopedia of Religion, Editör: Vergilius Ferm, New Jersey, 1959, s. 572; Edward J. Jurji, a.g.e., s. 263; John L. McKenzie, a.g.e., s. 769, "Pentecost" maddesi; Joseph B. Tyson, "Pentecost", Harper's Bible Dictionary, Editör: Paul J. Achtemeier, San Francisco, 1985, s. 769; Sargon Erdem, "Bayram", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (I-), V/258; AnaBritannica (I-XXII), XX/246, "avuot" maddesi.

¹²⁹ The Jewish Encyclopedia (I-XII), V/374, "Festivals and Feast" maddesi; Joseph B. Tyson, "Pentecost", Harper's Bible Dictionary, s. 769; Donald Guthrie-Alec Motyer- Alan M. Stibbs-Donald J. Wiseman, New Bible Commentary, İngiltere, 1987, 3. Baskı, s. 195.

¹³⁰ Tesniye, XVI/9-12; Levililer, XXIII/15-21; Sayılar, XXVIII/26-31; Çıkış, XXIII/16; XXXIV/22.

¹³¹ Joseph B. Tyson, "Pentecost", Harper's Bible Dictionary, s. 769; Edward J. Jurji, a.g.e., s. 264; John L. McKenzie, a.g.e., s. 653, "Pentecost" maddesi; Geoffrey Parrinder, World Religions From Ancient History to the Present, s. 408-409; Louis Jacobs, "Jewish Religious Year", The Encyclopedia of Religion (I-XVI), VIII/43-44; Felix A. Levy, "Jewish Religious Festivals", An Encyclopedia of Religion, s. 395; Mary Pat Fisher-Robert Luyster, a.g.e., s. 212-213; S.A. Nigosian, a.g.e., s. 36; AnaBritannica (I-XXII), XX/246, "avuot" maddesi; Sargon Erdem, "Bayram", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (I-), V/258.

¹³² J.N.D. Anderson, a.g.e., s. 42, Shaout-Pentecost konusunda daha geniş bilgi için bkz. Hayyim Schauss, The Jewish Festivals: History and Observance, New York, 1973.

16. HANUKKAH-EĞİTİM BAYRAMI:

Yahudi takviminde 9. ay olan Kislev (Kasım-Aralık) ayının yirmibeşinde başlayıp 10. ay olan Tevet (Aralık-Ocak) ayının üçüne kadar devam eden sekiz günlük bir eğitim ve takdis bayramıdır ki, İbranice "Hanukkah" olarak isimlendirilmiştir¹³³.

Selevkoslu Kral IV. Antiokhos Epiphanes (Hükümdarlık Dönemi M.Ö. 175-164) tarafından kapatılan ve kirlenilen Kudüs Mabedi'nin Judas Maccabeus (M.Ö. 200-160)'un öncülüğünde sekiz gün süren bir ayaklanma sonrası yeniden İsrailoğullarının eline geçmesi, Judas Maccabeus tarafından onarılıp, temizlenmesi ve takdis edilerek yeniden ibâdete açılması anısına kutlanan bir bayramdır¹³⁴. Hanukkah Bayramı, kış gündönümüne yani yılın en uzun gecelerinin olduğu zamana denk gelir. Bayram süresince yakılan mumların sayısı hergün bir tane olmak sûretiyle tedricen artırılarak güneş ışığının yayılması canlandırılır. Rabbinik geleneğe göre, Yahudiler Mabedi yeniden ele geçirdikleri zaman kırılmadan kalmış ve baş haham tarafından takdis edilmiş sadece bir tane yağ kavonozu buldular. O sadece bir günlük kullanılabilecek bir miktara sahipti; fakat mucize olarak sekiz gün yanmıştır¹³⁵.

17. PURİM-ESTER BAYRAMI:

Yahudi takviminde 12. ay olan Adar (Şubat-Mart) ayının ondördüncü ve onbeşinci günü kutlanan, Pers (İran) Kralı Ahasuerus* (Tarihçilere göre bu, Kral Kserkses veya Xerxes'in İbranice'deki adıdır. M.Ö. 486-465)'un veziri Haman'ın Yahudileri katletme planından, Yahudi esmer güzeli Ester ile Mordekay (M.Ö. 510)'ın sayesinde kurtulmalarının şerefine düzenlenen bir bayramdır¹³⁶. Günümüzde Purim Bayramı, Tel Aviv'de ayın ondördünde

¹³³ The Jewish Encyclopedia (I-XII), V/375, "Festivals and Feast" maddesi; E. Royston Pike, a.g.e., s. 171, "Hanukkah" maddesi; Geoffrey Parrinder, World Religions From Ancient History to the Present, s. 410; David P. Wright, "Feasts, Festivals, Fasts", Harper's Bible Dictionary, s. 305-306; Dinler Tarihi Ansiklopedisi (I-III), II/424.

¹³⁴ David P. Wright, "Feasts, Festivals, Fasts", Harper's Bible Dictionary, s. 305-306; S.A. Nigosian, a.g.e., s. 37; E. Royston Pike, a.g.e., s. 171, "Hanukkah" maddesi; Mary Pat Fisher-Robert Luyster, a.g.e., s. 210; Geoffrey Parrinder, World Religions From Ancient History to the Present, s. 410; Günay Tümer-Abdurrahman Küçük, a.g.e., s. 231; Dinler Tarihi Ansiklopedisi (I-III), II/425; Sargon Erdem, "Bayram", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (I-), V/259.

¹³⁵ Mary Pat Fisher-Robert Luyster, a.g.e., s. 210.

* Ahd-i Atik'te Ester I/1'de "Ahaşveroş" şeklinde geçmektedir.

¹³⁶ The Jewish Encyclopedia (I-XII), V/375, "Festivals and Feast" maddesi; Felix A. Levy, "Jewish Religious Festivals" An Encyclopedia of Religion, s. 395; Edward J. Jurji, a.g.e., s. 271; S.A. Nigosian, a.g.e., s. 37; E. Royston Pike, a.g.e., s. 310, "Ester" maddesi; David Bridger, a.g.e., s. 393, "Ester" maddesi; Geoffrey Parrinder, World Religions From Ancient History to the Present, s. 410; David P. Wright, "Feasts, Festivals, Fasts", Harper's Bible Dictionary, s. 305-

kutlanırken, Kudüs'te ayın onbeşinde kutlanır¹³⁷. Shushan (Şuşan) Yahudileri, Purim'i ayın onbeşinde kutlarlar¹³⁸ ki, onbeşinci gün "Shushan Purim"i olarak bilinir. Purim Bayramı, Reformcu Yahudiler tarafından kutlanmaz¹³⁹.

Ahd-i Atik'teki Ester Kitabı'nda olaylar ve bu bayramın kutlanması en ince ayrıntılarına kadar anlatılmıştır.

18. SHABBATH-SEBT VEYA CUMARTESİ GÜNÜ:

İbranice Shabbat; durmak, bırakmak, terketmek, menetmek ve dinlenmek anlamına gelir. Yahudilikte haftanın yedinci günü yani Cumartesi günü, dinlenme günü ve işten sakınma, kaçınma günüdür. Cuma akşamı güneşin batışıyla başlar. Cumartesi günü güneşin batmasıyla sona erer, bu süre zarfında iş yapmak kesinlikle yasaktır¹⁴⁰.

Sebt'in orijini olarak Ahd-i Atik'teki şu cümleler gösterilmektedir:

"Ve gökler ve yer ve onların bütün orduları itmam olundu. Ve Allah yaptığı işi yedinci günde bitirdi; ve yaptığı bütün işten yedinci günde istirahat etti. Ve Allah yedinci günü mubarek kıldı ve onu takdis etti; çünkü Allah yaratıp yaptığı bütün işten o günde istirahat etti"¹⁴¹. Bu cümlelerde Tanrı'nın yedinci günü mubarek kıldığı, onu takdis ettiği ve istirahat ettiği bildirilmekte; fakat Yahudilerin bu günde iş yapıp yapmayacakları hakkında bir bilgi verilmemektedir. Daha sonra, On Emir içinde Sebt'in kutlanması ve o günde Yahudilerin iş yapmaması şu şekilde zikredilmiştir:

"Sebt gününü takdis etmek için onu hatırında tut. Altı gün işleyeceksin ve bütün işleri yapacaksın; fakat yedinci gün Allahın Rabbe Sebt'tir; sen ve oğlun

306; S.G.F. Brandon, a.g.e., s. 283, "Festivals" maddesi; Encyclopedia Judaica (I-XVII), XIII/1390, "Purim" maddesi; Louis Jacobs, "Purim", The Encyclopedia of Religion (I-XVI), Editör: Mircea Eliade, New York, 1987, XII/100; Dinler Tarihi Ansiklopedisi (I-III), II/426; Sargon Erdem, "Bayram", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (I-), V/258-259.

¹³⁷ Encyclopedia Judaica (I-XVII), XIII/1390, "Purim" maddesi.

¹³⁸ Ester, IX/18.

¹³⁹ Felix A. Levy, "Jewish Religious Festivals", An Encyclopedia of Religion, s. 395.

¹⁴⁰ Louis Jacobs, "Shabbat", The Encyclopedia of Religion (I-XVI), Editör: Mircea Eliade, New York, 1987, XIII/189; David A. Glatt-Jeffrey H. Tigay, "Sabbath", Harper's Bible Dictionary, Editör: Paul J. Achtemeier, San Francisco, 1985, s. 888; Encyclopedia Judaica (I-XVII), XIV/557, "Sabbath" maddesi; E. Geoffrey Parrinder, A Book of World Religions, s. 16; Ben Zion Bokser, "Sabbath", An Encyclopedia of Religion, Editör: Vergilius Ferm, New Jersey, 1959, s. 675; Henry C. Vedder, "Sabbath and Sunday", A Dictionary of Religion and Ethics, Editör: Shailer Mathews-Gerald Birney Smith, London, 1921, s. 389; Edward J. Jurji, a.g.e., s. 257; I. Abrahams, "Sabbath", Encyclopedia of Religion and Ethics (I-XIII), Editör: James Hastings, New York, 1980, X/891; David Bridger, a.g.e., s. 416, "Sabbath" maddesi; Dinler Tarihi Ansiklopedisi (I-III), II/423; AnaBritannica (I-XXII), XIX/191, "Sebt" maddesi.

¹⁴¹ Tekvin, II/1-3.

ve kızın ve kölen ve cariyen ve hayvanların ve kapılarında olan garibin, hiçbir iş yapmıyacaksın; çünkü Rab gökleri, yeri ve denizi ve onlarda olan bütün şeyleri altı günde yarattı ve yedinci günde istirahat etti; bunun için Rab Sebt gününü mübarek kıldı ve onu takdis etti"¹⁴².

Sebt gününde iş yapmak kesinlikle yasaklanmıştır¹⁴³. Sebt, Tanrı Yahweh ile İsrailoğulları arasındaki daimî ahdin bir işaretidir¹⁴⁴ ki, hem bu husus, hem de Sebt gününe riâyet etmeyip onu bozan kişinin cezalandırılacağı¹⁴⁵ ve cezalandırıldığı¹⁴⁶ Ahd-i Atik'te dile getirilmiştir.

Sebt günü yapılması yasaklanan işler 39 kategoride toplanmıştır ki, bunları şöylece sıralayabiliriz:

1. Tohum ekmek veya saçmak (ekin ekmek), 2. Saban sürmek yani tarla sürmek, 3. Ekin biçmek, orak sallamak, 4. Demet yapmak ve toplamak, 5. Harman yapmak ve kaldırmak, 6. Harman savurmak, 7. Temizlik yapmak, 8. Herhangi bir şeyi öğütmek, 9. Elemek, kalburdan geçirmek, 10. Hamur yoğurmak, 11. Fırında pişirmek, 12. Biçmek, kırmak, 13. Beyazlatmak, 14. Yün dövmek, 15. Yün boyamak, 16. Eğirmek, yün bükme, 17. İlmik yapmak, 18. Halı v.s. için saçak yapmak amacıyla iki ip bükme, 19. İki ip örmek, dokumak, 20. İki ipi yarmak, 21. Bağlamak, 22. Çözmek, 23. İki ilmik dikmek, 24. Dikilmiş iki ilmiği açmak, 25. Geyik avlamak, 26. Hayvan kesmek, 27. Deri yüzmek, 28. Deri tuzlamak, 29. Tabaklama yapmak, 30. Saçı kısaltmak, 31. Post kırmak, kesmek, 32. İki mektup yazmak, 33. İki mektup yazmak amacıyla silmek, 34. İnşaat yapmak, 36. Ateş söndürmek, 37. Ateş yakmak, 38. Bir çekiç ile vurmak veya birşey çakmak, 39. Bir yerden başka bir yere birşey taşımak.

Bütün bu zikredilen işler ana işler olarak zikredilmiştir. Bazı işler yakınlıkları sebebiyle bu 39 ana iş grubuna dahil edilir. Meselâ; Saban sürme işi; hafriyat ve kazı yapmak ve kanal açma işlerini de içerir. Keza zararlı otları kazımak ve ağaç budamak da bu gruba girer. Yine, orakla biçme-hayat etme iş grubuna, hayatın bütün çeşitleri, tane, meyve ve sebze toplama dahildir, yine bir ağaçtan meyve koparmak da bu gruba girer, ayrıca ot koparmak, ona şekil

¹⁴² Çıkış, XX/8-11; Tesniye, V/12-15.

¹⁴³ Çıkış, XX/10; XXIII/12; XXXI/14-15; XXXIV/21; XXXV/2; Levililer, XXIII/3; Tesniye, V/13-14.

¹⁴⁴ The Jewish Encyclopedia (I-XII), X/587, "Sabbath" maddesi; David A. Glatt-Jeffrey H. Tigay, "Sabbath", Harper's Bible Dictionary, s. 888; Edward J. Jurji, a.g.e., s. 257.

¹⁴⁵ Çıkış, XXXI/12-17.

¹⁴⁶ Sayılar, XV/32-36.

vermek, bir kutu veya varilde çim yetiştirmek veya çiçek koparmak bu gruba dahildir¹⁴⁷.

Bu yasakların dışında Sebt gününde hahamlar tarafından konulmuş bir takım yasaklar vardır. Meselâ; alış-veriş matahı olduğu için paraya dokunmak, iş amacıyla çeşitli objeleri ele almak ve kullanmak, iş meseleleri üzerinde konuşmak ve 2000 kubit yaklaşık 3000 adım veya yarım milden fazla bir mesafede seyahat etmek yasaklanmıştır ki, bu mesafe "Tehum Shabbat" (Sebt Sınırı) olarak bilinir. Hahamlar, Çıkış, XVI/29'daki "...herkes kendi yerinde kalsın, yedinci günde kimse yerinden çıkmasın" emrine dayanarak bu seyahat yasağını getirmişlerdir¹⁴⁸.

Sebt gününde yapılması yasaklanmış işler, Yahudilikteki çeşitli mezhepler tarafından farklı farklı anlaşılmış ve yorumlanmıştır.

19. MEZUZAH-MEZUZA:

İbranice bir kelime olan Mezuzah; Kapı Pervazı anlamına gelir. Mezuzah kelimesinin kökeni tam aydınlanmamakla beraber Asurlulara ait "Manzazu" kelimesinden türediği sanılmaktadır. Mezuzah kapı pervazına çakılan, tahta, plastik, metal, cam v.b. maddeden yapılmış kılıfa konmuş bir parşömendir. Soldan sağa doğru yuvarlanarak sarılan bu parşömende Torah'ın Tesniye VI/4-9 ve XI/13-21 bölümleri yer alır. Kullanılan parşömen kaşer bir hayvanın derisinden yapılır. Bu parşömendeki metin İbrani harfleri olan "Meruba"- "Quadrad" ile yazılmış 22 sıra, 713 harf ve 4649 kuraldan oluşur. Mezuzah parşömenlerinin el ile yazılmış olması lazım, matbaa ile yazılı olanları kullanılmaz. Parşömenin dış yüzünde kutsal bir anlamı olan "Şaday" yani "Her Şeye Kâdir" kelimesi yer alır. Şaday aynı zamanda "Şomer Dlatot Yitsrael" (İsrail Kapılarının Koruyucusu) kelimelerinin baş harflerinden oluşmuştur¹⁴⁹.

Dindar Yahudiler tarafından evlerin giriş kapısının sağ üst köşesine yerleştirilir¹⁵⁰. Mezuzah, Yahudilerin Tanrıya güvenlerini sembolize eder¹⁵¹.

¹⁴⁷ The Jewish Encyclopedia (I-XII), X/599, "Sabbath" maddesi; Edward J. Jurji, a.g.e., s. 258; John R. Hinnells, a.g.e., s. 292, "Shabbat" maddesi; Louis Jacobs, "Shabbat", The Encyclopedia of Religion (I-XVI), XIII/190; John L. McKenzie, a.g.e., s. 752, "Sabbath" maddesi; I. Abrahams, "Sabbath", Encyclopedia of Religion and Ethics (I-XIII), X/891-892; David Bridger, a.g.e., s. 416-417, "Sabbath" maddesi.

¹⁴⁸ The Jewish Encyclopedia (I-XII), X/566, 600, "Sabbath" maddesi; John L. McKenzie, a.g.e., s. 752, "Sabbath" maddesi; E Royston Pike, a.g.e., s. 332, "Sabbath" maddesi.

¹⁴⁹ Suzan Alalu-Klara Arditi-Eda Asayas-Teri Basmacı-Fani Ender-Beki Haleva-Dalya Maya-Ninet Pardo-Sara Yanarocak, Yahudilikte Kavram ve Değerler, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., Mikro Matbaacılık, İstanbul, 1996, s. 244-245.

¹⁵⁰ E. Royston Pike, a.g.e., s. 253, "Mezuzah" maddesi; Samuel Rosenblatta, "Mezuzah", An Encyclopedia of Religion, Editör: Vergilius Ferm, New Jersey, 1959, s. 489.

20. SHOFAR-ŞOFAR:

Şofar, Yahudi dinî objeleri arasında çok önemli bir yer tutan ve üflenerek çalınmak üzere özel olarak hazırlanan koç, keçi, antilop¹⁵² veya diğer temiz hayvanların¹⁵³ boynuzundan yapılmış bir müzik aletidir.

Şofar, insanlık tarihinde davul ve kavalla birlikte kullanıldığı saptanan ilk ve en eski müzik aletidir. Etimolojik olarak "Sapparu" (Vahşi Koç) kelimesinden türediği sanılan Şofar sözcüğü Tora'da, Talmud'da ve Talmudik Edebiyat'ta 69 kere geçmektedir.

Şofar'dan Tora'da ilk kez, Yahudilerin Mısır'dan çıkıp da Sina Çölü'nde buldukları dönemde bahsedildiği görülmektedir:

"Ve vaki oldu ki, üçüncü günde sabah olunca gök gürlmeleri, ve şimşekler ve dağ üzerinde koyu bir bulut, ve çok kuvvetli boru (Şofar) sesi oldu; ve ordugâhta olan bütün kavim titredi. Ve Allahı karşılamak için Musa, kavmi ordugâhtan çıkardı, ve dağın eteğinde durdular. Ve Sina Dağı, hep tütüyordu, çünkü Rab onun üzerine ateş içinde inmişti; ve onun dumanı ocak dumanı gibi çıkıyordu, ve bütün dağ çok titredi. Ve boru (Şofar) sesi git gide kuvvetlenince, Musa söyledi, ve Allah O'na sesle cevap verdi."¹⁵⁴

"Ve yedinci ayda, ayın onuncu gününde yüksek sesli boruyu (Şofarı) gezdireceksin; boruyu (Şofarı) kefaret gününde bütün memleketinizde gezdireceksiniz"¹⁵⁵.

Tarih boyunca Şofar dinî amacın yanı sıra diğer müzik enstrümanlarına eşlik etmek üzere de kullanılmıştır. Şofarın haberleşme aracı olarak kullanılmış olduğuna Tora'nın bazı bölümlerinde rastlamak mümkündür¹⁵⁶. Yine Şofarın savaş habercisi veya bir anlamda savaş sireni olarak kullanıldığına Tora metinlerinde tanık oluyoruz¹⁵⁷.

Üç çeşit Şofar sesi vardır. Tekia, Şevarim ve Terua. Mişna, Tekia'nın uzun ve kesintisiz çalınan sesleri, Şevarim'in iki aralıklı üç kesik sesi, Terua'nın ise kısa kısa sesleri belirlediğini kaydeder. Terua'nın kısa vuruşlu sesleri, biraz da hıçkırma sesini anımsatır. Şevarim ile Terua'nın üfleme süreleri ilk Tekia üfleme süresine eşit olmalıdır.

¹⁵¹ E. Royston Pike, a.g.e., s. 253, "Mezuzah" maddesi.

¹⁵² Yahudilikte Kavram ve Değerler, s. 273; E. Royston Pike, a.g.e., s. 351, "Shofar" maddesi.

¹⁵³ Samuel S. Cohon, "Shofar", An Encyclopedia of Religion, Editör: Vergilius Ferm, New Jersey, 1959, s. 709.

¹⁵⁴ Çıkış, XIX/16-19.

¹⁵⁵ Levililer, XXV/9.

¹⁵⁶ Yeşu, VI/4-16; II. Samuel, XV/10.

¹⁵⁷ Hâkimler, III/26-27.

Şofar, bu konuda eğitim görmüş Tokea denilen kişiler tarafından çalınır. Sembolik anlamları olan şu notalara uygun olarak üflenir.

Tekia: Tanrısal çağırışı ve korumayı simgeleyen çok uzun bir ses.

Şevanim: Tanrısal güç karşısında aczi ifade eden üç kesik ses.

Terua: Tanrı'yla birlikteliği simgeleyen coşkulu dokuz kısa ses¹⁵⁸.

Şofar Biblik zamanlarda devletin başına yeni bir kiral geçtiği zaman, Kudüs Mabedi'ne yeni bir Kohen Gadol tayin edildiği zaman, Sanhedrin'in başına yeni bir Gaon geldiği zaman çalınmıştır. M.Ö. 400'de Babil'de ölümleri haber vermek için kullanılmıştır. Ortaçağda, oruçlarda, kişilerin süreli ya da sürekli olarak cemaatten ihraç edilmeleri hâlinde ve cenazelerde çalınmıştır.

Cuma öğleden sonra altı kere üflenmektedir. En başta Tekiah üflenirdi ki kırsal alanlarda çalışanlar bu sinyali duyup işlerini bırakırlardı. İkinci sinyal dükkan sahipleri ve şehirde yaşayanlar içindi. Üçüncü sinyal ise Sebt mumlarının yakılacağını bildirirdi. Geriye kalan üç sinyal ise Sebt'in gelmek üzere olduğunu bildiren geleneksel Şofar'ı simgelerdi.

Bugün ise dinî maksatların dışında İsrail Devleti'nde yeni bir cumhurbaşkanı göreve başlayacağı zaman çalınmaktadır¹⁵⁹.

Birçok Yahudi filozof Şofarın felsefi olarak çok şeyler çağrıştırdığını düşünmektedir. Saadia Gaon (M.S. 882-942)'a göre Şofarın çalınmasının on sebebi vardır:

1. Tanrı'nın yüceliğinin isbatı, 2. Pişmanlık gününü simgelemesi, 3. Tora'nın Tanrısal gücünü kanıtlaması (Tora Tanrı tarafından Hz. Musa (a.s.)'ya verilirken Şofar sesi duyulmuştu), 4. Peygamberleri hatırlatması. Onlar seslerini ve insanları ahlâka davet edişlerini hep Şofarla duyururlardı, 5. Mabedin yıkılışını ve yeniden inşa edilmesini anımsatması, 6. İshak yerine koçun kurban edilmesini simgelemesi, 7. Hûşu uyandırması, 8. Kıyamet gününde çalınacağını bilmesi, 9. Bütün İsrailoğullarının yeniden kutsal topraklarda toplanma ülküsünü çağrıştırması, 10. Yeniden uyanış gününü de anımsatması.

Moşe Ben Maymon (M.S. 1135-1204)'a göre ise Şofar "Ey derin uykuda olanlar uyanın, uyuşuklar kıpırdanın, silkinin ve sizi yaratanı hatırlayın" anlamındadır¹⁶⁰.

¹⁵⁸ Yahudilikte Kavram ve Değerler, s. 276.

¹⁵⁹ Yahudilikte Kavram ve Değerler, s. 276-277.

¹⁶⁰ Yahudilikte Kavram ve Değerler, s. 277-278.

21. TALLITH-TALLİT:

Tallit, Yahudinin hayatında önemli bir yer tutan dinî objelerin başında gelmektedir. Tallit kelimesinin Türkçe karşılığı cüppe, harmani veya örtüdür.

Tallit kaynağını, diğer birçok dinî objede olduğu gibi Tora'nın emirlerinden alır. Tanrı Yahweh Musa'ya şöyle demiştir: "İsrailoğullarına söyle ve onlara de: Nesillerince esvaplarının eteklerine saçak (tsitiot) yapınlar, ve her eteğin saçağı üzerine lâcivert kordon koysunlar; ve onu göresiniz, ve Rabbin bütün emirlerini hatırlıyasınız, ve onları tutasınız, ..."161.

Tallit, yün, keten veya ipekten imal edilen püsküllü bir omuz atkısıdır162. Yahudilerin topraklarından sürülmeleri ve dünyanın dört bir yanına dağılmaları sürecinde, çevredeki yabancıların etkisiyle günlük bir giysi iken daha sonraları sadece dua edilirken163 bilhassa sabah ibâdetinde164 kullanılan bir objeye, bir dua şalına dönüşmüştür.

Tallitler genelde beyaz renkli, yünlü, pamuklu veya ipekli kumaşlardan imâl edilmiş olup, beyaz kumaşın üstü, mavi çizgilerle süslüdür. Mavi renk, saçaklarda (tsitsitlerde) kullanılması istenen mavi renkli ipliğin165 anıdır. Ancak Talmudik çağlarda kullanılan doğal mavi boyanın nasıl elde edildiği günümüzde tam olarak bilinmediği için artık bu mavi renkli ipliğe saçaklarda (tsitsitlerde) yer verilmemektedir.

Bazı Tora yorumcuları doğal olmayan yollardan elde edilen suni boya kullanılmamasını doğru bulmamakta ve bu yüzden tallitlerde mavi çizgilerin yerine siyah çizgileri yeğlemektedirler166.

En küçük tallit boyu, yürüeyebilen bir çocuğu kaplıyacak boyuttadır167.

Tallitler erkekler tarafından haftanın her günü Sebt ve bayram günleri de dahil olmak üzere sabah duası esnasında kullanılmakla beraber, Teşa-Beav* gününde öğleden sonra duası olan Minha'da kullanılır. Yom Kippur (Kefaret)

¹⁶¹ Sayılar, XV/37-39.

¹⁶² E. Royston Pike, a.g.e., s. 367, "Tallith" maddesi; Ben Zion Bokser, "Tallit", An Encyclopedia of Religion, Editör: Vergilius Ferm, New Jersey, 1959, s. 760; Yahudilikte Kavram ve Değerler, s. 280.

¹⁶³ Yahudilikte Kavram ve Değerler, s. 280.

¹⁶⁴ E. Royston Pike, a.g.e., s. 367, "Tallith" maddesi; Ben Zion Bokser, "Tallit", An Encyclopedia of Religion, s. 760.

¹⁶⁵ Sayılar, XV/38.

¹⁶⁶ Yahudilikte Kavram ve Değerler, s. 280.

¹⁶⁷ Yahudilikte Kavram ve Değerler, s. 281.

* Yahudi takviminin 5. ayı olan Ab veya Av (Temmuz-Ağustos) ayının dokuzuncu günüdür ki, Yahudi tarihinin en acılı olayları (Kudüs Mabedi'nin birinci ve ikinci tahribi, Yahudilerin M.S. 1290'da İngiltere'den, M.S. 1492'de İspanya'dan sürülmesi v.b.) bu günde vuku bulmuştur.

Günü ise bütün gün boyunca tallit giyilir. Tallit kullanımı Yahudi cemaatleri arasında farklılık gösterebilir. Aşkenaz cemaatlerde Bar-Mitzva** (Ergenlik çağı) öncesi çocuklar kendi boylarına uygun tallitler kullanırlar. Polonyalı ve bazı Sefarad cemaatlerde sadece evli erkekler tallit kullanabilirken doğulu cemaatlerde evli olmayanlar da tallit kullanmaktadırlar. Reformist cemaatlerde tallit, hahamın kullandığı bir tören giysisidir. Türk Yahudi cemaatleri ile bazı cemaatlerde ise tallit düğünde hupa töreninde kullanılır. Yahudi erkeklerini öldükleri zaman saçakları (tsitsitleri) koparılmış veya çıkarılmış tallitleri ile gömmek âdettir¹⁶⁸.

22. KİPA:

Kipa başı örtmek amacıyla kullanılan küçük başlığa verilen addır. Yahudilikte baş örtme geleneği erkeğin Tanrı'ya olan saygısının bir işaretidir. Kadın ise erkeğe olan alçak gönüllüğünden başını örter. Oysa Tora ne erkeğe ne de kadına başını örtmesini emretmez. Talmudik zamanlarda başı örtmek bir yas işaretiydi. Matemli kişiler, cüzzamlı ve cemaatten uzaklaştırılmış kişiler başlarını örtmek zorundaydılar. Bu kişiler başlarını ve yüzlerini sarıp örterlerdi. Daha sonraki dönemlerde dua ederken veya mistik etüdler yaparken başı örtmek, Tanrı'ya duyulan saygının bir işareti sayıldı. Saygın kişilerce kullanılmaya başlanan başlıklar, onların konumlarını belirler oldu.

Günümüzde Ortodoks ve Konservatif Yahudiler baş örtmeyi Tanrı'ya duyulan saygının bir işareti olarak kabul ederler.

Ortodoks cemaatler başın sürekli örtülü olmasını isterken, Konservatif cemaatler başın sadece dua anında kapalı olması gerektiğini savunurlar. Reformist cemaatlerde baş örtme isteğe bağlıdır. Türkiye'deki Yahudiler Kipa'yı genelde sinagoglarda ve dua esnasında kullanırlar.

Ancak Kipa, günümüz gerçeğinde, bir ölçüde Yahudi kimliğini belirten ve gelenekler gereği önemli ölçüde dinî bir nitelik kazanmış bulunan, özellikle Yahudilerin kullandığı bir başlık olarak değerlendirilmektedir¹⁶⁹.

23. TEFİLLİN:

Tefillin, deriden yapılmış ve yassı deri şeritlerle birbirine tutturulmuş siyah renkte iki kare kutucuktan oluşur. İçlerinde parşömen üzerine el yazması

** 13 Yaşından bir gün almış her Yahudi erkeği ve 12 yaşından bir gün almış her Yahudi genç kızı Bar/Bat-Mitzva telakki edilir. Bu yaşa gelen her Yahudi genç artık dinî yükümlülüklerini yerine getirmekle yükümlüdür.

¹⁶⁸ Yahudilikte Kavram ve Değerler, s. 281-282.

¹⁶⁹ Yahudilikte Kavram ve Değerler, s. 283-284.

olarak, Tora'dan dört ayrı bölümü içeren dörder rulo bulunur. Bu parşömenlerin içerdiği Tora bölümleri şunlardır:

1. Şema (Tesniye, VI/4-9) Tanrı'nın tek olduğunu bildirir.
2. Vehaya (Tesniye, XI/13-21) Tora'nın öğretilerini uygulayan kişiye Tanrı'nın yardım elini uzatacağını; buyruklarına karşı çıkanları da cezalandıracağını ifade eder.
3. Kadeş (Çıkış, XIII/1-10) Her Yahudinin, Mısır'da esaretten kurtuluşunu daima hatırlaması gerektiğini belirtir.
4. Vehaya (Çıkış, XIII/11-16) Mısır'dan çıkışın ve Tanrı öğretilerinin çocuklarına aktarmanın her Yahudi için bir zorunluluk olduğunu ifade eder.

Tefillin kutularından "Tefillin şel Roş" denileni başa bağlanır ki, içinde dört bölme bulunur. Her bölme yukarıda zikrettiğimiz dört Tora bölümünün her biri yerleştirilir. "Tefillin şel Yad" denilen ikinci kutu ise sol pazu üzerine bağlanır. Bunun bir tek bölmesi vardır. Bu bölme de dört parşömen birlikte sarılarak, tek rulo halinde yerleştirilir.

"Tefillin şel Roş" denilen baş tefillinin iki yan yüzeyine İbranice'deki "Şin" harfi basılmıştır ve bu tefillin başa "Dalet" harfini andıran bir düğümle bağlanır. "Tefillin şel Yad" denilen el tefillininin düğüm şekli ise "Yod" harfi şeklindedir. Bu üç harfin bileşimi de (Ş-D-Y) "Şaday" (Kudret-Tanrı) sözcüğünü oluşturur. Bu harfler aynı zamanda "Şomer Dlatot Yitsrael" (İsrail Kapılarının Koruyucusu) sözlerinin baş harfleridir¹⁷⁰.

Yahudilikte tefillin sadece hafta içi günlerinde takılır. Sebt ve bayram günlerinde tefillin takılmaz. Yahudilikte bir erkeğin Yahudi dinine bağlılığını ispat etmesi için iki kanıt gerekmektedir. Bunlardan biri Berit (Sünnet), özel, kişisel ve kalıcıdır. Berit, erkekte hayatı boyunca yer edecek bedensel bir işaret, bir akit belirtisidir. İkincisi ise Tefillin'dir. Bu da, Berit'in aksine, dıştan görülebilen ve iyice belirgin bir işarettir ki, Tanrı'ya bağlılığın kanıtıdır.

El Tefillin'i sol kola ve tam duyguların merkezi olan kalbe dönük olarak takılmakta, ikinci Tefillin ise düşüncenin merkezi olan başa takılmaktadır. Böylece, dikkat başa, kalbe ve ele çekilerek, kişinin düşüncesiyle, hisleriyle ve eylemleriyle kendini Tanrı'ya adanması gerektiği vurgulanmaktadır.

Tefillin'in önce ele, sonra başa takılmasının sembolik anlamı ise şu şekilde açıklanmaktadır: "Kişi, Tanrı buyruklarını, fazlaca sorup düşünmeden önce yerine getirmeli sonra da anlamaya çalışmalıdır"¹⁷¹.

¹⁷⁰ Yahudilikte Kavram ve Değerler, s. 286.

¹⁷¹ Yahudilikte Kavram ve Değerler, s. 288-290.

Günümüzde Yahudi toplumunda Tefillin, aile reislerinin ve yetişkin erkeklerin evlerde veya sinagoglardaki sabah duaları sırasında, Tora'daki "Onları işaret olarak elinin üstüne bağlayacaksın ve onlar, gözlerinin arasında alınına bağ olacaktır"¹⁷² emri gereğince uyguladıkları dinî bir yükümlülüktür.

---

¹⁷² Tesniye, VI/8.